

**Олександр Петрович Оглоблин
(1899-1992)**

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА ІСТОРІЇ ІМ. ПРОФ. М.П. КОВАЛЬСЬКОГО
ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ВОЛИНИ
НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО СТУДЕНТІВ ТА АСПІРАНТІВ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

TERRA INCOGNITA

СТУДЕНТСЬКИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ВИПУСК 5

Острог
2019–2020

THE NATIONAL UNIVERSITY OF OSTROH ACADEMY
FACULTY OF INTERNATIONAL RELATIONS
PROFESSOR MYKOLA KOVALSKYI
DEPARTMENT OF HISTORY
CENTER FOR RESEARCH VOLHYNIA HISTORY
OLEKSANDER OHLOBLYN SCHOLARLY
STUDENT ASSOCIATION

UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION

TERRA INCOGNITA

STUDENT SCHOLARLY JOURNAL

VOLUME 5

Ostroh
2019–2020

Засновник: Наукове товариство студентів та аспірантів імені Олександра Оглоблина факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія»

УДК 001.891(082):929
ББК 63.3

Рекомендовано до друку радою факультету міжнародних відносин
Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 4 від 20 листопада 2019 року)

Редакційна колегія:

Мартинюк Назар (голова), Поліщук Ірина (заступник голови), Ющук Тетяна (відповідальний секретар), Годжал Світлана, Гаврилюк Денис, Закотюк Назарій.

Наукова рада:

Атаманенко А.Є., доктор історичних наук, професор, директор НДЦ «Інститут досліджень української діаспори імені професора Любомира Винара», декан факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія»;

Августюк М.М., кандидат психологічних наук, старший викладач, заступник декана з наукової роботи факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія»;

Трофимович В.В., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії ім. проф. М.П. Ковальського Національного університету «Острозька академія»;

Близняк М.Б., кандидат історичних наук, доцент, заступник завідувача кафедри історії ім. проф. М.П. Ковальського, керівник Центру дослідження історії Волині Національного університету «Острозька академія».

Terra Incognita : студентський науковий журнал / ред. кол.: Мартинюк Н. (гол.), Поліщук І., Ющук Т. та ін. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2019–2020. Вип. 5. 76 с.

DOI 10.25264/18.11.2019

У збірнику представлені наукові зацікавлення студентів-істориків Національного університету «Острозька академія». Наукові статті присвячені актуальним питанням історії України.

За точність викладеного матеріалу, фактів, імен, географічних назв та посилань несуть відповідальність автори публікацій.

УДК 001.891(082):929
ББК 63.3

© Наукове товариство студентів та аспірантів імені Олександра Оглоблина НаУОА
© Центр дослідження історії Волині НаУОА
© Українське Історичне Товариство
© Автори статей, 2019–2020

ЗМІСТ

Комісарчук Дарина СЕЙМИКИ ШЛЯХТИ КИЇВЩИНИ XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТОЛІТТЯ	6
Бажанський Андрій РОЛЬ ВАСИЛЯ-КОСТЯНТИНА ОСТРОЗЬКОГО В БЕРЕСТЕЙСЬКОМУ УНІЙНОМУ ПРОЦЕСІ	12
Петрик Дмитро ПЕРІОДИКА ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД	22
Пскова Анастасія ГОЛОКОСТ НА ВОЛИНІ В РОКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ	31
Денисюк Олександр НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ НА РІВНЕНСЬКОМУ ПОЛІССІ (1944–1945 рр.)	38
Ровенчук Георгій РОЗВИТОК ОСВІТИ НА РІВНЕНЩИНІ У 1944–1953 РР.	46
Шунькова Галина ЕКОНОМІЧНА КРИЗА ТА СПРОБИ РЕФОРМ В УКРАЇНІ ДОБИ ГОРБАЧОВСЬКОЇ «ПЕРЕБУДОВИ»	53
Беген Оксана ДІЯЛЬНІСТЬ В.М. ЧОРНОВОЛА В ОРГАНАХ ВЛАДИ УКРАЇНИ (1990–1999 рр.)	64

Комісарчук Дарина,
науковий керівник – Атаманенко Віктор Борисович, кандидат історичних наук, доцент

УДК 94(477.41)«15/16»

СЕЙМИКИ ШЛЯХТИ КИЇВЩИНИ XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто особливості життя шляхти на території Київщини XVI – першої половини XVII століття. Проаналізовано місце шляхти в тогочасному суспільстві.

Ключові слова: шляхта, Київщина, воєводство, маєтки, рід, сейм, суд, Річ Посполита.

The article deals with the peculiarities of the nobility's life in the territory of Kyiv region of the 16th – the first half of the 17th century. The place of the nobility in the society of that time is analyzed.

Key words: nobility, Kyiv region, voivodeship, estates, family, Diet, court, Commonwealth.

Значні зміни у соціально-економічному житті України, викликані відновленням незалежності, зумовили зростання інтересу до вивчення різних аспектів історії України. Ці процеси актуалізували дослідження шляхти на теренах України у складі Великого князівства Литовського та Корони Польської.

На особливу увагу дослідників заслуговує період (XVI – перш. пол. XVII ст.), протягом якого в соціально-економічному житті України відбувались зміни, викликані приєднанням території до складу Речі Посполитої. У досліджуваній час, зокрема на території Київського воєводства, привілейованою верствою населення була шляхта.

Важливість обраної для написання статті теми зумовлена недослідженістю багатьох її аспектів у сучасній історичній науці. Мета статті полягає в тому, щоб на основі досліджень істориків розкрити особливості місця шляхти тогочасного суспільства на території Київщини XVI – перш. пол. XVII ст.

У XVI – перш. пол. XVII ст. на Київщині привілейованою верствою суспільства була шляхта. Слово «шляхта» позначає групу людей відомого та благородного походження. Шляхта була верхівкою суспільства, її елітою. Протягом багатьох століть шляхта виконувала роль політичного провідника українського народу, виразника й захисника його національних інтересів. Представники цієї верстви здійснювали державне керівництво, ставили певні політичні цілі та ін.

Важливою територією Київського воєводства було місце зібрання київського сеймика. Постійним місцем зібрання шляхти був Житомир. В Житомирі проходили передсеймові, реляційні, елективні і депутатські сеймики всього воєводства. На них вирішувались такі питання: обирались послы на сейм та укладалася до них інструкція, послы звітували про роботу сейму, елекційні сейми призначались для виборів кандидатів на уряди, депутатські сеймики призначались для обрання депутатів (суддів) на Трибунал.

Щодо чисельності цих з'їздів бракує матеріалів, але дослідниками досить точно вирахована частота їх скликання. Розрахунок був зроблений по депутатських сеймиках, тому що від 1590 р. у Київському воєводстві вони запроваджувались як постійні, і таких з'їздів відбулось 58. Майже щороку скликались передсеймові сеймики, тому упродовж досліджуваного періоду відбувся 71 сейм. На час їхнього скликання впливала пора року, майже третина сеймів відбувалась від жовтня до лютого. Елекційних сеймиків у житомирському гроті мало відбутись близько 18. Протягом 1569–1648 рр. у Житомирі відбулося більше 220 шляхетських з'їздів [2, с. 386].

Київська шляхта брала участь у виборах церковних ієрархів. Матеріали трьох таких подій збереглися у актах обрання печерського архімандрита після смерті Єлисея Плетенецького 1624 р., а також архімандрита та митрополита після смерті Петра Могили 1647 р. [2, с. 387]. В обранні брали участь православні духовні особи, які не завжди мали шляхетське походження. Такі зібрання ототожнювались з елекційними сеймиками та відбувались завжди в Києві. Присутність на сеймику була обов'язком, а участь у ньому була почесним правом шляхтича.

Постійним елементом в житті більшості шляхти були судові процеси. Вони часто вимагали особистої присутності перед різними інстанціями. Також прибуття на суд було нагодою для інших спільних виступів. Наприклад, у 1609 р. шляхта, яка була зібрана на гродські рочки у Києві, ухвалила і внесла до книг протестацію проти діяльності унійних духовних осіб у Києві [1, с. 60–61].

Хоча у Київському воєводстві було три повіти – Київський, Овруцький і Житомирський, діяв тільки київський земський суд. Але засідання суду мали відбуватись позмінно у повітових центрах у точно визначений час: зимова сесія в Житомирі на свято «трьох Королів» (6 січня), весняна в Києві на Св. Трійцю (8 травня), осіння в Овручі «на Св. Михайла» (29 вересня) [2, с. 388]. Судові сесії проходили в замках відповідних міст. Засідання відбувались нерегулярно. Було багато причин через які вони не проходили. Наприклад, у 1606 р. житомирська сесія відклалась через наїзд татар, а за 6 років до цього було записано, що вже «віддавна» в Києві не відбувались судові засідання. Також у 1627 р. через похилий вік судді не відбулись три сесії земського суду. Під час козацького повстання всі справи з Києва потрапили до Житомира, бо до Києва було майже неможливо доїхати.

З гродськими судами відбувалась схожа ситуація. Офіційно на Київщині їх мав очолювати воєвода, але судові обов'язки виконували призначені ним урядники – підвоєвода, гродські суддя та писар. У Києві сесії відбувались декілька разів на рік без дотримання точного терміну скликання. Така нерегулярність проведення сесій дошкуляла шляхті. Також завдавали клопоту шляхті і зміни воєводи. Тоді гродські урядники втрачали свої повноваження. У 1618–1619 рр. сталася довга перерва у роботі гроду, внаслідок заміни Станіслава Жолкевського на уряді воєводи Томашем Замойським [2, с. 389]. Завдяки таким змінам значення Києва як місця зібрань шляхти воєводства зменшувалось.

Для шляхти важливими були актові книги, які велися не лише при київському воєводстві, а й також урядниками овруцького та житомирського староств. До цих трьох замків з'їжджалась шляхта, щоб зробити запис заповіту, акта купівлі-продажу, подати скаргу. Гродський уряд у Києві був

змушений часто припиняти діяльність через козацькі повстання чи татарські напади, тоді шляхта користувалась житомирськими книгами записів.

Велику роль в формі спілкування шляхти відігравали магнатські резиденції. На Київщині існували численні латифундії. У першій половині досліджуваної доби найвизначнішою особою був київський воєвода Василь-Костянтин Острозький. На Київщині він мав розлогі землеволодіння та уряд, але Київ він відвідував рідко, що й стосується його наступників на посаді воєводи (С. Жолкевський, Т. Замойський, О. Заславський ніколи не проживали на цій території). Тільки Я. Тишкевич був воєводою, який мав маєтки та мешкав на Київщині. Він жив у Бердичеві, Білопіллі або Махнівці.

На поч. XVI ст. представники князівського роду Корецьких набули окремих маєтків на Київщині. Князю Федору Івановичу Корецькому належали маєтки у Київському повіті (Суцани, Кононче, Безрадичі). Сильне і незалежне становище мав син Федора Богущ Корецький, волинський воєвода. Він володів великими землеволодіннями у Київському воєводстві [3, с. 56–58]. В останній третині XVI ст. Корецькі володіли землями вздовж річок Уборть, Ірпінь, Стугна, на правому березі Росі, а від 1607 р. – за Дніпром [4, с. 122].

Володіння Збараських на Київщині з'являються після 1581 р., спочатку понад Тетеревом, охоплюючи ряд розлогих волостей на лівому березі Росі, у так званій Розволожчині, з містами Володаркою, Антоновом, Великою Слободою та ін. [4, с. 122].

Вишневецькі більшою мірою були пов'язані з Київщиною. Михайло, київський каштелян і черкаський, канівський та лубенський староста мешкав у Брагині й іноді у своїх лісо-степових староствах. Його син Олександр та небіж Адам обрали Брагин своєю резиденцією [2, с. 493]. Київський каштелян Павло Сапега мав маєток в своїй так званій «державі» Любечі. Його родич Лукаш Сапега жив в Чорнобилі [2, с. 392]. У 1630–1640-х рр. єдиний магнатський двір на Київщині створив Петро Могила. Він мав резиденцію у Києво-Печерському монастирі. При дворі збирались шляхта, духовні особи, інтелектуали та митці.

Резиденції магнатських дворів не могли конкурувати з традиційними місцями спілкування шляхти – сеймиками та судами, так як їх було мало. В Україні не було торгових центрів, торгівля відбувалась без місцевих посередників, тому не впливала на економічне зростання міст.

Культові місця були місцем зустрічі шляхти. На Київщині шляхта зустрічалась у Софійському соборі, Михайлівському монастирі і Києво-Печерському монастирі. У 1615 р. було засноване київське братство, яке стало важливим культурним та політичним центром для православної шляхти. Під час православних свят віруюча шляхта з'їжджалась до великих міст, що пишались багатьма церквами, а також до монастирів у Межигір'ї та Видубичах під Києвом, Тригорах під Житомиром [2, с. 392].

Католицька шляхта мала небагато культових осередків на Київщині. Лише за часів панування Владислава IV у воєводстві почали з'являтися католицькі монастирі та костели. Також з'явилася парафія у Житомирі та домініканський костел в Овручі [2, с. 393]. Але католицькі храми залишались приватними інституціями. Католицька Церква не могла конкурувати з Православною Церквою ані престижем, ані матеріальними засобами.

Отже, головними осередками воєводства були Київ та Житомир. У політичному та громадському житті київської шляхти постійно зростало значення Житомира. Про сильний вплив магнатських дворів немає даних. У регіоні зберігалася перевага православ'я, Католицька Церква не спромоглася створити потужних осередків здатних привабити місцеву шляхту.

З усього вищесказаного можна підсумувати, що йдеться про групу, яка була вирішальною у формуванні політичного обличчя воєводства та зосереджувала у своїх руках більшість престижних урядів і практично контролювала склад сеймового воєводства.

Список використаних джерел та літератури:

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Санкт-Петербург, 1865. Т. 2. 290 с.
2. Літвін Г. З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569–1648). Київ, 2016. 616 с.
3. Поліщук В. Князь Богущ як землевласник та урядник (1510–1576). *Київська старовина*. Київ, 2001. № 3. С. 56–72.
4. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Київ, 2008. 472 с.

Бажанський Андрій,
науковий керівник – Смирнов Андрій Іванович, кандидат історичних наук,
доцент

УДК 282(091)(477):929

РОЛЬ ВАСИЛЯ-КОСТЯНТИНА ОСТРОЗЬКОГО В БЕРЕСТЕЙСЬКОМУ УНІЙНОМУ ПРОЦЕСІ

В статті висвітлено релігійну ситуацію на теренах України напередодні Берестейського унійного процесу, а також показано причини його виникнення. Було порівняно проекти унії за планом Василя-Костянтина Острозького з планом Іпатія Потія та Кирила Терлецького, а також проаналізовано історію проведення 1596 року в Бересті двох соборів – проунійного та антиунійного на чолі з Василем-Костянтином Острозьким.

Ключові слова: Берестейська унія, Василь-Костянтин Острозький, православна церква, католицька церква.

The article covers the religious situation on the territory of Ukraine on the eve of the Brest Union process and also the causes of its occurrence. The projects of the Union under the plan of Vasyl-Konstantyn Ostrozkyi were compared with the plan of Ipaty Potiy and Cyril Terletsy, as well as the history of holding two cathedrals in Brest in 1596 – prouniony and antiunion headed by Vasyl-Konstantyn Ostrozkyi.

Key words: Brest Union, Vasyl-Konstantyn Ostrozkyi, Orthodox Church, Catholic Church.

Першим і найголовнішим чинником виникнення унійного процесу, мабуть, можна вважати саме діяльність Риму. Папа та католицьке духовенство в Польсько-Литовській державі мали ідею унії, як давню мрію підпорядкування Східної Православної Церкви Римові. Першою спробою унії стала ініціатива київського митрополита – грека Ісидора, котрий на Флорентійському соборі 1439 р. підписав акт з'єднання східної та західної церков. Рішення Флорентійської унії залишилися нереалізованими.

Ще одним двигуном унійного процесу можна вважати владу Речі Посполитої. Люблінська політична унія 1569 р.

з'єднала Польщу й Велике Князівство Литовське з українськими землями під одним королем, з одним сеймом і сенатом. Як спосіб назавжди асимілювати населення цих територій владою Речі Посполитої, було обрано його окатоличення. Так боротьба з Українською Православною Церквою ставала не тільки релігійною, але й національною.

Третьою причиною унії можна вважати занепад самої Православної Церкви на теренах України, який виражався у високому рівні корупції духовенства, низькому рівні його освіченості, бажанні православних священників зрівнятись у правах з католицьким кліром. Також на думку українських єпископів, унія мала б вирішити проблему полонізації та покатоличення православних, якби вони отримали б рівноправність у Речі Посполитій з католиками [7, с. 38–55].

Отож, 20 червня 1590 р. четверо владик руських єпархій (луцький – Кирило Терлецький, львівський – Гедеон Балабан, пінський – Лев Пелчицький, холмський – Діонісій Збруйський) на синоді в Бересті склали лист-проект, у якому заявляли про готовність визнати верховенство папи за умови збереження церковного устрою і чину богослужіння східного обряду.

Відтак, після першої заяви владик впродовж 1591–1594 рр. починається активна підготовка унійного акту, полегшена тим, що з 1592 р. папський престол займав рішучий прибічник з'єднання церков – папа Климент VIII. В Україні позиції проуніатськи настроєних ієрархів посилювалися тим, що 1593 р. володимиро-берестейським владикою став колишній берестейський каштелян і сенатор Іпатій Потій. Але водночас з'явилися й ускладнення: князь Василь-Костянтин Острозький висунув власний проект, заснований на принципах згаданої вище загальної унії, тобто з'єднання східної і західної церков за згодою усіх патріархів, а також глав Московської та інших автокефалій. Це робило справу нереальною як з огляду на вороже ставлення Москви до «латинства», так і зважаючи на турецьку владу, котра не дала б згоди на співпрацю християнських ієрархів своєї держави з папським Римом [8, с. 81–94].

Контури конфлікту з князем виразно окреслились уже наприкінці 1594 р., коли без його згоди Терлецький і Потій

за участю луцького католицького єпископа Бернарда Мацеювського склали так звані Торчинські артикули з викладом умов, за яких могла бути здійснена унія. У лютому 1595 р. Кирило Терлецький вручив Торчинський акт папському нунцієві в Польщі Маласпіні, а той передав його до Риму.

Ось головний зміст цих артикулів, на підставі яких невдовзі буде проголошено унію: 1) форми таїнств, обрядів і свят руської церкви лишаються незмінними; 2) кандидати на вищі духовні посади обираються, згідно з традицією, духовними особами лише з-поміж людей руської і грецької нації, владик посвячує митрополит, а митрополита – владика, однак підтвердження він мусить дістати від папи, як раніше діставав з Константинополя; 3) владика отримують обов'язкові місця в сенаті нарівні з католицькими єпископами (всупереч рекомендаціям і навіть наполяганням Риму, цей пункт не був реалізований аж до 1790 р.); 4) усі монастирі, церкви і церковні братства перебувають під контролем владик без втручання світських осіб; 5) людей грецького обряду забороняється вихрещувати в латинство; допускаються мішані шлюби без переходу одного з подружжя до віри іншого (ці пункти так і залишилися декларацією); 6) руська церква нарівні з римською може засновувати школи та семінарії грецької і слов'янської мов, а також створювати друкарні під контролем церковної влади; 7) юрисдикція патріархату східної церкви на території Русі втрачає чинність, отже, будуть недійсними усі посвячення чи номінування, що йтимуть від патріархів [10, с. 15–34].

Артикули, які Потій надіслав для ознайомлення Василю Костянтину Острозькому, викликали гостро негативну реакцію князя, який мав своє, відмінне бачення майбутньої унії.

Подання князя Острозького про унію церков в період до 1596 р. найбільш повно і ясно відображені у відомому посланні Іпатію Потію від 21 червня 1593 року. У ньому Острозький заявляє про бажання виконати «християнський обов'язок» та знайти шляхи подолання «занепаду, знищення та спустошення матки нашої церкви світлої соборної апостольської Східної». Головну задачу в зв'язку з цим він бачив у тому, щоб знайти такий спосіб, через який «церква Христова, до першого свого пункту, цілою прийти і застановити могла». До послання були додані «артикули», власноруч написані

Острозьким. У них викладалися умови можливої унії: православна церква має зберегти всі свої обряди; католики не повинні обертати православні храми в костьоли; після укладення унії передбачалося заборонити перехід уніатів у католицизм, в тому числі і при укладенні шлюбів; митрополит і православні єпископи повинні зайняти в сенаті і в сеймиках те ж місце, що і католицьке духовенство. Для здійснення унії слід послати посольства до патріархів, в Валахію і в Росію. Також треба подбати про створення «шкіл і наук вільних», маючи на увазі підготовку духовенства, серед якого «велике грубіянство... умножилось» [2, с. 349–358].

Варто звернути увагу, що проект Острозького увібрав в себе найбільш суттєві пункти майбутніх «32 артикулів» – збереження обрядів, станове рівняння православного і католицького духовенства, заборона переходів з унії в католицизм. Також світський лідер руської церкви поставив ультиматум – умови з'єднання церков до їх затвердження мусять бути обговорені на соборі духівництва і шляхти. Потій пообіцяв, проте дотримати слова не зміг: на перешкоді став король. Відштовхуючись від деяких новин, тобто інформації про опозицію, що почала зусібіч підніматися, Жигимонт III пише до Острозького про непотрібність собору, бо, поперше, як мотивує він, турбота про порятунок душ вірних – це справа пастирів, а не мирян, а по-друге – багатолюдні з'їзди, як правило, не полегшують, а утруднюють справу [2, с. 360–364].

Обурений амбітний князь відповів знаменитим «Обвіщенням» – універсалом від 24 червня 1595 р., надрукованим в Острозькій друкарні, в якому закликав православну Русь стати на захист благочестя. Наприкінці серпня цього ж року князь послав свого уповноваженого на з'їзд протестантів Польщі й Литви, закликаючи до спільних дій проти короля – порушника присяги на дотримання релігійної толерантності. Тут варто пояснити, що виборні королі Речі Посполитої з 1573 р., вступаючи на престол, підписували так звані «Pacta Conventa», або договори, між пануючим і шляхтою-виборцями. На випадок порушення королем зобов'язань щодо обсягу й компетенцій влади шляхта звільнялася від обов'язків підданства, користуючись правом опору аж до збройних висту-

пів включно. Серед іншого “Pacta Conventa” містили пункт про толерантне ставлення до іновірців-некатоликів.

Погроза Острозького виставити 15-20-тисячне військо, яке потенційно могли підтримати й протестанти, викликала серйозне занепокоєння у королівського двору. На двох спеціальних засіданнях сенату, скликаних з цього приводу, дебатовалася необхідність поступок князю або й взагалі – своєчасність унійної акції. Характерно, що її противниками були католицькі ієрархи, незадоволені перспективою підпорядкування Руської церкви безпосередньо Римові. Переважила, однак, силова точка зору – використати слушний момент, спираючись на міцну королівську руку як опору унії. Відтак посольство Терлецького і Потія, санкціоноване сенатом, наприкінці вересня вирушило в Італію, везучи з собою рекомендаційні листи від короля, варшавського нунція Маласпіні і Скарги до папи та генерала ордену єзуїтів. Прогнозуючи ситуацію, Скарга у своєму листі писав без особливого оптимізму: «Народ їхній якийсь незговірливий, грубий і дуже непокірний... Ці бунтівні еретики й схизматики згуртовуються, дуже роздратовані зближенням владик з католицькою церквою» [3, с. 1149–1157].

Після повернення Потія і Терлецького з Риму, мотиви скликання собору значно змінилися. Тепер уже йшлося про спільний собор двох конфесій: уніатської (поки що дуже малочисельної) і православної. На Варшавському сеймі (працював з 26 березня до 6 травня 1596 р.) князь В.-К. Острозький просив короля скликати собор. Православні, духовні і світські, які згуртувалися довкола ідеї непорушності своєї віри, а також старожитніх прав і вольностей у передсоборові місяці більше не вимагали скинення Потія і Терлецького. Позиція православних була викладена в численних протестах, поширюваних у воеводствах, а також у зверненні князя Острозького до руського народу. Їх підтримав олександрійський патріарх Мелетій Пігас, який 30 серпня 1596 р. відправив послання до князя В.-К. Острозького.

21 серпня 1596 р. митрополит Київський, Галицький і всієї Русі Михайло (Рогоза) призначив початок Собору на 6 жовтня. Король направив до Бреста своїх представників. На соборі, крім папських легатів і уповноважених від короля, були

присутні митрополит Рогоза і з ним п'ять єпископів: Луцький, Володимиро-Волинський, Полоцький, Пінський і Холмський. Двоє з семи єпископів, Гедеон Балабан і Михайло Копистенський, залишилися на боці православних. Але майже під усіма документами, що вирішили унію, їх підписи, дані авансом, вже були. Таким чином, формально під програмою собору стояли підписи всього західно-руського єпископату.

Патріархи Східної церкви направили на собор своїх послів: олександрійського патріарха представляв протосинкел Кирило Лукаріс, який викладав в Острозькій школі з 1594 р., а вселенського патріарха – протосинкел Никифор, з 1592 р. був патріаршим екзархом в Молдавії та Польщі. Православну сторону, крім двох єпископів, які відмовилися підтримати унію, представляли настоятелі найбільш шанованих православних монастирів: Києво-Печерського, Супрасльського, Жидичинського, Дерманського, посли «всього віленського криласу», багато протопопів – представників духовенства своїх округів, православні дворяни на чолі з князем Острозьким, посли братств.

У призначений день митрополит Михаїл, не запросивши і навіть не повідомивши православну сторону, зібрав єпископів у церкві св. Миколая – кафедральному соборі Бреста після літургії і молебню офіційно відкрив собор. Всі інші церкви Бреста були за наказом Іпатія Потія закриті для православних, яким вдалося знайти для себе місце лише в приватному будинку протестанта пана Райського. 6 жовтня православні відкрили свій власний собор, який очолив екзарх Никифор. Бажаючи встановити формальне спілкування з митрополитом Михайлом, патріарші екзархи Никифор і Кирило Лукаріс направили йому привітання і запрошення зустрітися для обговорення організації соборних засідань, однак митрополит не прийняв ні депутацію духовних осіб, ні князя Острозького. Стало ясным, що урядовий собор вирішив ігнорувати православних [11, с. 236–252].

День 9 жовтня був вирішальним днем собору і на уніатській, і на православній стороні. На уніатському соборі, Герман, єпископ Полоцький, зачитав заздалегідь заготовлений текст декларації унії «всім на вічну пам'ять». В декларації заявлялося, що руські єпископи визнали верховенство папи,

що вони направляли своїх братів до Риму, і ті від їх імені дали клятву на вірність римському престолу. Також було виголошено відлучення від церкви Гедеона Балабана єпископа Львівського, Михайла Копистенського, єпископа Перемишльського, Києво-Печерського архімандрита Никифора Тура. Всього дев'ять архімандритів і шістнадцять протопопів поіменно і в загальній формі на все духовенство, не прийняли унії. Наступного дня це відлучення було оприлюднене, а королю було направлено прохання: на місце відлучених призначити усюди осіб, які прийняли унію.

На православному соборі 9 жовтня під головуванням Никифора відбувся суд над митрополитом та єпископами-відступниками за те, що вони порушили архієрейську присягу на вірність патріарху і православній вірі, знехтували правами Константинопольського патріарха в його межах ухвалою давніх соборів, самовільно, без участі патріарха вселенського собору, насмілились вирішити питання про з'єднання церков і, нарешті, знехтували триразовим викликом їх на пояснення перед патріаршими екзархами і собором. Екзарх Никифор від імені собору оголосив єпископів-відступників позбавленими священного сану. Учасники собору з числа мирян дали урочисту обітницю не коритися єпископам-уніатам [5, с. 85–93].

Вирішальна, навіть виняткова роль В.-К. Острозького на православному соборі 1596 р. відзначена усіма дослідниками. Так, керівником релігійного кола собору був грек Никифор (саме духовне коло було визначальним, воно й прийняло відповідні ухвали), але, зрозуміло, «режисером» усіх діянь таки був князь. Лідери унійного собору, які закликали православних перейти під послух митрополита, зверталися до духовних, але, передусім, вони мали на увазі В.-К. Острозького [3, с. 1162].

Безсумнівну роль князя В.-К. Острозького в провалі переходу до унії всієї православної спільноти (а саме це й сталося на Берестейських соборах), розуміли католицькі лідери. У реляції про собор Жигимонту III від 9 жовтня 1596 р. католицькі делегати (Я.Д. Соліковський, Б. Мацейовський, С. Гомолинський, М.К. Радзивіл, Л. Сапега і Д. Халецький) звіту-

вали, що вони багато разів ходили до київського воєводи, а також до його оточення, але нічого не добилися.

Вирішальна роль князя бачиться також у тому, що під час переговорів-дискусій з уніатами в перші соборові дні, коли ще зберігалися шанси на порозуміння, а також у соборових документах (наприклад, своїй інструкції до короля і протестації), обґрунтовувались засади неприйняття унії, виходячи з концепції князя. Так, православні не тільки критикували догматичні засади римської церкви, неприйнятні для східних християн, але й не погоджувалися на часткову (регіональну) унію, а також наголошували на необхідності погодження унійного питання з Константинополем та іншим православним світом.

Берестейський православний собор у жовтні 1596 р. вистояв перед натиском католиків саме завдяки князеві. Відтак, було збережене українсько-білоруське православ'я, яке розквітло в добу Петра Могили. Не піддаючись натискові католиків, які прагнули підкорити своїй юрисдикції Києво-Печерський монастир, князь вів також боротьбу на сеймах, паралізував місійну діяльність уніатських владик на Волині та Київщині. Відтак, були закладені підвалини для розвитку «київського» національно-культурного відродження, яке породило могилянську реформу церкви.

Боротьба проти унії, особливо після 1596 р., стала лейтмотивом діяльності князя В.-К. Острозького аж до його смерті. Передусім, наприкінці XVI – на початку XVII ст. він розгорнув пропаганду, метою якої було викриття уніатів, як віроповідальних зрадників. Надалі він створив цілий фронт боротьби проти унії: очолював акції православних на сеймах та сеймиках, намагався зміцнити блок православних з протестантами, стимулював книжкові/літературні засоби боротьби, підтримував Львівське і Віленське братства, які не підкорялися уніатам, протидіяв єпископам-уніатам (особливо волинським – Кирилові Терлецькому та Іпатію Потію), прагнув не допустити номінацій унійних єпископів. Вочевидь, найяскравішою (і, водночас, найуспішнішою) сторінкою боротьби проти унії є захист В.-К. Острозьким інтересів Києво-Печерського монастиря. Відомі й інші не менш важливі

аспекти протиборства, яке мало величезні наслідки для долі усього східного християнства [3, с. 1165–1178].

Отож, розглянувши обидва проекти унії, можна зробити висновок що князь Острозький планував її як Вселенське об'єднання Західного та Східного християнства в єдину Церкву. Натомість ми бачимо що в планах Риму, ця унія, яку підтримали митрополит Михайло Рогоза та єпископи Іпатій Потій, Кирило Терлецький, та ряд інших представників православного духовництва, насправді була лише способом підпорядкування собі нової пастви.

Далі ми бачимо як князь Василь-Костянтин Острозький, зрозумівши в якому небезпечному становищі знаходиться Руська Православна Церква, використовуючи свій політичний вплив зміг врятувати ситуацію і провести Бересті свій православний собор паралельно з унійним. Таким чином, використавши максимум ресурсів, князь зміг не допустити переходу частини духовенства в унію, забезпечити збереження Православної Церкви на теренах України, а, отже, і не допустити окатоличення та асиміляції її населення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Киев, 1859. Ч. 1. Т. 1.
2. Бевзо О. Львівський літопис і Острозький літописець: джерелознавче дослідження / відп. ред. Ф.П. Шевченко. Київ: Наукова думка, 1971. 199 с.
3. Власовський І. Нарис Історії Української Православної Церкви. Т. I. Нью-Йорк, 1955. 294 с.
4. Грушевський М. Історія України-Руси Т. 6. Київ, 1995. 552 с.
5. Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. Львів, 2000. 426 с.
6. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків / відп. ред. Ф.Я. Шевченко. Київ: Простір, 2012. 1370 с.; 40 іл.
7. Плохий С. Папство и Украина (Политика римской курии на украинских землях в XVI–XVII вв.). Киев, 1989. 224 с.

8. Плохий С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. Київ: Критика, 2005. 494 с.

9. Тимошенко Л. Артикули Берестейської унії 1596 р. *Український історичний журнал*. 1996. № 3. С. 15–34.

10. Тимошенко Л. Берестейська Унія 1596 р.: навчальний посібник. Дрогобич: Коло, 2004. 197 с.

11. Харлампович К. Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви. Казань, 1898. 524 с.

Петрик Дмитро,
науковий керівник – Марчук Володимир Станіславович, кандидат
історичних наук, доцент

УДК 070(051)(477.82)

ПЕРІОДИКА ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті подається спроба провести аналіз проблеми періодики Волинського воєводства у міжвоєнний період на основі синтезу наукових статей та літератури, присвячених даній проблемі, та низки праць, що дотично з нею перегукуються.

Ключові слова: періодика, преса, Волинське воєводство, Волинь.

In this article author tries to analyze a problem of Volhynian periodicals during the interwar period. Article is based on combination of Ukrainian and Polish scientific works and papers, dedicated to this problem and also some scientific works, which are connected with it.

Key words: periodicals, press, Volhynian Voivodeship, Volhynia.

Преса у сучасному розумінні цього слова, ще з самого її виникнення, відігравала вкрай важливу роль у політичному, культурному та соціальному житті народу, а крім того була і хронографом, і дзеркалом, і документом історичних епох, джерелом знань з усіх важливих сфер суспільного буття [7, с. 3]

Саме через це важко заперечити роль преси для дослідників історії як джерела, без вивчення якого вкрай важко скласти об'єктивну картину певного історичного періоду та охарактеризувати його.

Тема періодичної преси Волинського воєводства у міжвоєнний період на сьогоднішній день залишається малодослідженою. Серед праць, присвячених цій проблемі, можна виділити роботи українських дослідників І. Павлюка та М. Мартинюка [7], М. Бойка [2], І. Міляевич [6], Л. Понедельнік [8]; польських дослідників В. Коляси [10] та А. Чеслікової [9].

Мета нашої розвідки – подати більш цілісну картину періодики Волинського воєводства міжвоєнного періоду, проаналізувавши причини основних тенденцій її розвитку, та показавши бачення цієї теми з точки зору як українських, так і польських науковців.

Порівняно з іншими регіонами Другої Речі Посполитої преса Волинського воєводства була однією з найменш розвинутих, що було пов'язано з низкою політичних, економічних і соціальних чинників.

Економічна нерозвиненість регіону виливалася у вкрай обмежену поліграфічну базу та фінансові можливості видавництва [9, с. 98–99], внаслідок чого для періодики Волині (особливо української) існувала сильна залежність від замовника і неможливість бути повністю незаангажованим інформатором для населення [6, с. 5]. Ще однією суттєвою проблемою була слаборозвинута і незручна інфраструктура Волинського воєводства, більшу частину якої було збудовано ще в період Російської імперії та без урахування особливостей місцевості [4, с. 86]. Крім того, на розвиток преси регіону впливав також низький рівень писемності населення (за даними перепису 1931 року кількість неписьмених у Волинському воєводстві становила 47 %). Такий показник неграмотності, що особливо стосувався сільської місцевості, а також значні труднощі з доставкою друкованої продукції до віддалених сіл [10, с. 77] призвів до того, що, не дивлячись на зусилля волинської інтелігенції поширити пресу на селі, що мали певні успіхи, вона все ж залишалася переважно атрибутом міського світу і чинила вплив переважно на свідомість лише вищезгаданої інтелігенції в міста [5, с. 28–29].

Розвитку періодики Волинського воєводства заважала також і державна цензура, що носила як політичний так і національний характер і виявлялася у формі заборон та ув'язнень редакторів [6, с. 4]. Польська влада встановила у 1926 році пресове право, котре сильно обмежувало свободу слова на території Другої Речі Посполитої, що стосувалося, зокрема, і Волині, а у 1930 році на цих теренах взагалі було повернуто пресове право Російської імперії 1903 року, вкрай жорстке до будь-яких проявів інакшумства. Різноманітні обмеження лише збільшувалися із доповненнями у польське законодав-

ство, що приймалися у пізніші періоди існування Другої Речі Посполитої [2, с. 13–14]. Національна ж цензура преси відповідала польській національній політиці стосовно українців, котра проявлялася у прагненні провести асиміляцію та колонізацію, прикриваючись гаслами взаємної підтримки та співпраці обох народів у межах міжвоєнної Польщі. І якщо українську пресу Волині владі вдавалося спрямовувати в це русло за допомогою фінансових та цезурних важелів впливу, то з тим, щоб тримати у покорі галицьку періодику виникали суттєві проблеми. З метою відмежувати українську пресу Волинського воєводства від впливів із Галичини, котрі могли б сприяти піднесенню національної свідомості українців, з кінця 20-х років за ініціативи волинського воєводи Генріка Юзевського почав створюватися так званий Сокальський кордон, що проявлявся у забороні поширення галицького друкованого слова на території Волині та закритті тих організацій та установ, які цим займалися [3, с. 35–36]. Така величезна кількість заборон та обмежень не сприяла вільному виявленню своїх думок у пресі Волині і її політичній незаангажованості.

Однак, не дивлячись на всі труднощі, кількість періодичних видань на Волині впродовж міжвоєнного періоду поступово зростала. Впродовж 1921–1939 рр. у Волинському воєводстві виходило близько 300 назв газет і журналів українською, польською, єврейською, чеською, німецькою та іншими мовами [1, с. 80]. Періодику Волинського воєводства цього періоду можна поділити на наступні категорії: суспільно-політична, культурно-освітня, церковна, господарсько-технічна та періодичні видання національних меншин. Для суспільно-політичної та церковної преси був притаманний поділ на пропольські та проукраїнські видання [9, с. 103].

З метою задоволення потреб польського населення та поширення свого впливу на Волинь, поляками, як самостійно, так і під егідою держави, створювалися різноманітні суспільно-політичні видання.

З жовтня 1921 року було утворено видання «Голос Волині», головним редактором якого став Ян Замараєв. У 1924 році почав виходити тижневик «Життя Волині», а в 1928 – «Волинський край». З 1928 році за сприяння волинського

воєводи Генріка Юзевського створюється тижневик «Огляд Волині», що займав чіткі проурядові та пропольські позиції. Під егідою Юзевського на Волині також було створено видання «Ехо Волинське» в Рівному та «Ехо Кресове» в Ковелі. У 1932 році вони припинили своє існування та були замінені на єдиний проурядовий тижневик «Волинь» [9, с. 103–104].

Проукраїнську точку зору у Волинському воєводстві міжвоєнного періоду відстоювала ціла низка україномовних суспільно-політичних видань: «Українська громада» (1926–1929), «Дзвін» (1923–1928) «Українська нива» (1926–1936), що у 1937 році змінило свою назву на «Волинське слово», друковані органи Волинської організації УНДО «Нова доба» (1936) та «Волинська неділя» (1929–1939), «Наше життя» (1920–1924), «Народна Рада» (1922), «Українське життя» (1922), «Вільна думка» (1925–1926), «Українська нива» (1925–1936), «Волинське слово» (1937–1939). Усі вони активно полемізували з польською пресою з приводу актуальних питань життя краю. Частина із них, до якої відносилися видання «Українська громада», «Дзвін», «Українська нива», «Нова доба» та «Волинська неділя» демонстрували відверто проукраїнські та антипольські настрої, внаслідок чого знаходилися під постійним тиском цензури та загрози закриття (нерідко саме через таку свою позицію подібні видання і закривалися). Інша ж частина української періодици Волині («Наше життя», «Народна Рада», «Українське життя», «Вільна думка», «Українська нива», «Волинське слово») вдавалися до суперечок вкрай обережно і, враховуючи високий рівень загрози закриття через порушення цензурних заборон, намагалися не випробовувати терпіння влади воєводства, пропагуючи українську мову та культуру без занадто активного протистояння існуючим на Волині порядкам [6, с. 4–12].

Окремо варто зазначити про суспільно-політичну пресу прорадянського спрямування. Упродовж міжвоєнного періоду у Волинському воєводстві виходили луцькі часописи «Наш стяг» (1924), «Поступ» (1929–1930), «Червона Волинь» (1934–1935) та рівненська газета «Борітеся» (1928), що на своїх сторінках активно критикували польську владу та пропагували ідею об'єднання Волині з Радянською Україною. Усі

вони існували недовго, мали досить бідний поліграфічний формат і часто підлягали конфіскації [8, с. 91].

Серед культурно-освітніх видань Волині міжвоєнного періоду слід виділити літературне видання «Хвиля», два випуски якого встигли побачити світ у 1923 році в Кременці; «Щомісячник педагогічно-літературний вчителів середніх шкіл у Дубно», що виходив на зламі 1920–1930-х років; поетичний журнал «Пелерина», що випускався у 1928 році та місячник «Наш світ» за редакцією Володимира Островського, що у 1935 році був перенесений на Волинь із Варшави і ставив собі за мету якомога аполітичніше пропагувати українські культуру та мистецтво.

Церковна періодика міжвоєнної Волині також була поділена на два табори: пропольський католицький та український православний, що нерідко палко полемізували між собою. Польську сторону представляли католицькі часописи, засновані єпископом Луцько-Житомирської єпархії Ігнацієм Дубовським «Хроніки Луцько-Житомирської єпархії» та «Люд Божий». Проте коли у 1925 році він складає свої повноваження, видання також припиняють існування. Та його наступник на посаді єпископа Адольф Шельонжек не припиняє традицію видання часописів і у 1926 році засновує видання «Єпархіальний Луцьк» і «Життя католицьке».

Серед українських церковних видань, що відстоювали позиції православної церкви слід відмітити часописи «На варті» (1925–1926) та «Рідна церква» (1927) за редакції А. Річинського і М. Калинчука, «Духовний сіяч» (1927–1929), що виходив у м. Кременець, та «Церква і нарід», що впродовж 1935–1938 рр. друкувався у видавництві Волинської консисторії. Ці 2 групи церковної періодики вели між собою палку полеміку. Головною темою польських католицьких видань була необхідність навернення до католицизму православного населення Волині. Українська ж православна періодика відстоювала позиції православ'я як головної віри українського народу [9, с. 107–108].

Важливим напрямком господарсько-технічної преси Волині стала селянська преса. Міжвоєнний період для Волинського воєводства характеризувався чисельними спробами підвищити продуктивність сільського господарства та рівень

сільськогосподарської культури загалом. Здійснювалися спроби нести інформацію про агрокультуру в села за допомогою друкованого слова, проте важко судити, наскільки ці спроби її підвищення насправді виявилися ефективними. Для досягнення цієї мети здійснювався друк українських версій польських фахових часописів із землеробства. Наприклад, у 1924 році в Здолбунові почав виходити сільськогосподарський місячник «Супряга», польський часопис «Волинський господар» та його українська версія – «Рільник». Також за ініціативою воєводи Юзевського з метою підвищення рівня сільськогосподарської освіченості та зростання ефективності сільського господарства у воєводстві було створено змішану польсько-українську організацію Волинський Союз Сільської Молоді, котра видавала часопис «Młoda Weso» («Молоде село») [9, с. 108–109]. До власне українських селянських часописів, що видавалися не за ініціативою польської влади та окрім сільськогосподарської освіти, піклувалися також і про підвищення культурного рівня селян можна віднести видання «Волинський господар», «Нова скиба», «Рідний колос», «Нова доба» та ін. [7, с. 93].

Спеціалізована і технічна преса була досить малочисельними у Волинському воєводстві в міжвоєнний період, проте відрізнялися найбільшою стабільністю. З 1925 року і до початку війни регулярно виходив місячник «Технічні відомості Волині», що видавався Волинським Товариством Техніків. На його сторінках була інформація стосовно інженерної, будівельної, мостової, дорожньої та деревообробної справи. Часопис був одним із найстабільніших у воєводстві – виходив упродовж 15 років і може позмагатися лише з окремими часописами учнів волинських шкіл. В Сарнах з 1934 року виходив щоквартальник «Луги і торфовища», пов'язаний із тамтешнім Торфопереробним заводом. У 1938 році почав виходити млинарський щомісячник «Млин», а в наступному році «Волинські Новини Млинарства» [9, с. 110].

Преса національних меншин Волинського воєводства міжвоєнного періоду включала в себе періодичні видання євреїв, німців, чехів, караїмів та росіян.

Єврейську пресу Волині у міжвоєнний період відрізняла крайня ступінь лояльності до польської влади і, згідно з до-

повідями Департаменту Безпеки, вона не викликала жодного занепокоєння. Головними видавничими центрами єврейської періодики були Рівне, Ковель, Кременець, Володимир, Дубно та Луцьк. Серед найбільш значимих єврейських видань Волині міжвоєнного періоду варто назвати «Кременецький район», що друкувався на ідиші з 1931 року, «Кременець-чер Воченблат», що з'являється у 1932 році, а у лютому 1933 об'єднується з «Кременецьким районом» у видання «Кременіцер Лебн», що у такому вигляді проіснувало до початку війни і відіграло вкрай важливу роль у культурному житті євреїв краю [9, с. 106–107].

У 1927 році вийшов перший номер призначеної для німецького населення Волині адаптації познанського часопису «Гінець Волинський – Газета Лютерансько-Євангельської Гміни на Волині». Редакторами часопису були культурні діячі волинських німців пастори Р. Хенк, А. Кляйндест, В. Круш, А. Шон. Даний часопис мав передусім релігійний характер, проте також порушував економічні, національні та правові проблеми, мав за мету виховання національної свідомості німців. Часопис виходив протягом 10 років і його тираж навіть збільшувався. Він був ліквідований у 1936 році через брак фінансування. Його продовжувачем став заснований у 1938 році часопис “Luthererbe in Polen” («Лютеранство у Польщі»). Його редактори, на чолі з пастором Альфредом Клейндістом знаходилися у Луцьку, а сам часопис друкувався у Любліні, у польській друкарні «Лютер». Тож німецьке населення на Волині переважно стало лише одержувачем преси німецькою мовою і не створило власного видавничого центру [9, с. 110–111].

Волинські чехи впродовж 12 років видавали тижневик “Hlas Volyne” («Голос Волині») у чеському осередку в Квасилові. Це був часопис, у якому йшла мова про проблеми соціально-культурного характеру. Протягом кількох років він конкурував із чеським часописом «Будитель», що видавався у Варшаві. У 1937 році “Hlas Volyne” припиняє своє існування з причин, невідомих навіть департаменту Безпеки Волинського воєводства. Можливо, однією із причин міг бути конфлікт із чеськими школами через конкуренцію з «Будителем».

Караїмська спільнота в Луцьку видавала часопис, написаний караїмською мовою латинським алфавітом “Kaгај Awazy”. Головним діячем караїмського видавничого руху був Олександр Мардкович. Часопис виходив нерегулярно, оскільки чисельність караїмської спільноти в Луцьку була вкрай невисокою (близько 80 чоловік) [9, с. 111–112].

Росіяни відігравали у політичному та культурному житті Волині значно вагомішу роль, ніж можна було б віддати їм з огляду на невелику чисельність. Проте їх позиції суттєво підірвала втрата підтримки Російської Православної Церкви перед виборами 1928 року, а також неприхильність воєводи Юзевського. Саме тому більшість росіян прийняла рішення перенести центр культурного та політичного життя своєї національної меншини із Волині до Вілнюсу. Однак варто згадати російський щоденник «Вольнское слово», що перестав видаватися у 1930 році, а також часопис другої половини 1930-х років «Казачья воля», що нерегулярно виходив у Луцьку [9, с. 112].

Підсумовуючи, можна сказати, що розвиткові періодичної преси у Волинському воєводстві заважало багато несприятливих чинників: слабкий економічний розвиток регіону та його низька урбанізованість, вкрай невисокий рівень грамотності населення, погана інфраструктура та жорстка державна цензура з боку польської влади. Проте не дивлячись на всі перераховані фактори періодика Волині все ж активно розвивалася та відіграла свою роль у суспільно-політичному, культурному, господарському та релігійному житті краю.

Порівнявши точки зору на дану проблему низки українських та польських дослідників, можна зробити висновок, що польські дослідники, пояснюючи несприятливі обставини для розвитку періодики Волинського воєводства, значно більшу увагу приділяють економічним чинникам, в повній мірі їх розкриваючи, проте не так детально порушують питання державної цензури, заборон і конфіскацій, як це роблять дослідники українські.

Подальше дослідження у цьому напрямку можуть мати за мету більш глибоко дослідити маловідомі сторінки історії волинської періодики міжвоєнного періоду (такі як функціонування єврейської преси на теренах Волині), а також де-

тальніше проаналізувати думки польських та українських науковців з приводу даної проблеми і зробити ґрунтовніші висновки про їх схожість та відмінність.

Список джерел та використаної літератури:

1. Атлас історії культури Волинської області / відп. ред. Ф.В. Зузук. Луцьк: Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2008. 112 с.
2. Бойко М. Бібліографія періодики Волині. Блюментон: Волин. видав. фонд, 1982. 156 с.
3. Каліщук О. До проблеми Сокальського кордону (за матеріалами міжвоєнної преси). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2012. № 21.
4. Ковальчук Т. Транспортна система Волинського воєводства у міжвоєнний період як складова туристичної інфраструктури краю. *Краєзнавство*. Хмельницький, 2014. Вип. 86. 235 с.
5. Марківська Л. Українська інтелігенція Волині у провітрянському русі міжвоєнного періоду (1917–1939 рр.). *Етнічна історія народів Європи*. 2001. № 11.
6. Міляевич І. Українські часописи Західної Волині (1921–1939 рр.). *Волинські дзвони: краєзн. альм.* Рівне, 1995. Вип. 1. 46 с.
7. Павлюк І., Мартинюк М. Хрестоматія української легальної преси Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя 1917–1939, 1941–1944 рр. Луцьк: Твединя, 2005. 432 с.
8. Понедельнік Л.А. Літературно-мистецьке життя Волині у міжвоєнний період (1921–1939 рр.): дис. ... канд. іст. наук / Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2015. 262 с.
9. Agnieszka J. Cieślakowa. Prasa w Województwie Wołyńskim. *Zeszyty Prasoznawcze*. Kraków, 2002. R. XLV. № 3-4. 204 s.
10. Władysław Marek Kolasa. Kierunki badań nad historią prasy polskiej 1918–1939. *Rocznik Historii Prasy Polskiej*. Kraków, 2012. T. XV. Z. 2. 171 s.

Пскова Анастасія,

науковий керівник – Смирнов Андрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент

УДК 94(477.82)

ГОЛОКОСТ НА ВОЛИНІ В РОКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

У статті проаналізовано політику Голокосту на Волині в роки німецької окупації. Досліджено перебіг геноциду євреїв в одній з адміністративних одиниць на окупованих нацистами територіях – генерал-комісаріаті «Волинь-Поділля». Визначено тенденції Голокосту на цих територіях: запровадження системи дискримінації євреїв, які супроводжувалися першими розстрілами жертв, їх концентрація у гетто, доведення євреїв до стану фізичного та психологічного виснаження.

Ключові слова: антисемітизм, Волинь, Голокост, євреї, окупаційний режим.

The article analyzes the Holocaust policy in Volyn during the German occupation. The course of the genocide of the Jews in one of the administrative units in the territories occupied by the Nazis – the commissariat general of “Volyn-Podillia” was studied. The trends of the Holocaust in these territories such as the introduction of a system of discrimination against the Jews, which was accompanied by the first executions of the victims, their concentration in the ghettos, bringing the Jews to a state of physical and psychological exhaustion have been identified.

Key words: anti-Semitism, Jews Holocaust, occupation regime, Volyn.

Тема Голокосту євреїв є званою, особливо на тих територіях, де їх проживання було масовим. Перед Другою світовою війною в УРСР проживало понад 2,7 млн. євреїв. За цим показником вона займала перше місце в Європі і друге у світі. У західних областях було набагато більше населених пунктів, де вони становили понад половини усіх жителів.

Що стосується Волині, то євреї були тут третьою у кількісному відношенні національною групою, яка становила 10 % населення регіону напередодні війни [6, с. 203].

Планомірне й організоване знищення єврейського населення в роки війни отримала назву «Голокост», програма якого від початку і до кінця, незважаючи на її великі масштаби була цілковито таємна, тут як правило застосовувалися визначення «остаточне розв'язання», «особливе звернення» або «умиротворення» тощо. Стосовно українських євреїв часто вживалося словосполучення «переміщення на Схід» [5, с. 186].

В Україні Голокост набув найбільш жорстоких форм. Оскільки, в розумінні німецьких загарбників, тут жили не просто євреї, а «євреї-більшовики», які склали основу радянської влади і являли собою небезпечну керівну силу революції, саме для запобігання якої необхідно було у будь-який спосіб позбутися її носіїв. Під час Голокосту на території республіки, де проживали чверть європейського єврейства, загинуло близько 1,5 млн. осіб [4, с. 152].

Серед праць присвячених проблемі, можна виділити роботи таких вітчизняних авторів, які ґрунтовно дослідили окремі аспекти теми: М. Гона, Ж. Ковбу, Р. Михальчука. Серед закордонних – К. Беркгофа, В. Лауера, Т. Снайдера та інших. Спираючись на архівні, а також опубліковані джерела, і різноманітний науковий доробок, автори здійснили спробу простежити аспекти нацистської політики Голокосту на території Волині.

Акції знищення євреїв розпочалися з перших годин нападу на СРСР. Нацисти заздалегідь готувалися до знищення євреїв. Вже 24 січня 1939 р. другий після Гітлера військовий і економічний керівник Третього райху Г. Герінг доручив шефу Головного управління імперської безпеки Г. Гейдріху вирішити «єврейське питання» шляхом депортації євреїв з Німеччини, а 31 липня 1941 р. – провести необхідну підготовку і подати повний план попередніх організаційних, технічних і матеріальних заходів щодо їх знищення [10, с. 497; 11, с. 223].

На Волині руйнувань зазнали Олика, Колки, Ковель, Сарни, Радивилів, Млинів, Гоща. Унаслідок боїв за Острогоз, що

тривали до 2 липня 1941 р., під час обстрілів загинуло близько 500 євреїв міста [4, с. 161]. На Волині у перші дні війни забрала життя 5 тисяч осіб єврейського походження [11, с. 34].

Якщо аналізувати кількість врятованих євреїв на Волині, то в різних її регіонах вона буде суттєво відрізнятися. З Рівненщини змогли втекти майже вдвітьє більше євреїв, ніж у Волинській області, що пояснюється більшою відстанню від кордону. Наприклад, в Корці завдяки евакуації врятувалося 20 % євреїв, в Мізочі – 15 %, в Острозі – 10 %. Натомість у містах Волинської області – лише 3 % в Турійську, в Мацієві – 2,5 %, в Ковелі – 1,6 %, в Луцьку – 1,5 %. Середній відсоток евакуйованих євреїв Волині становить 5 % (12000-13000 осіб). Такі показники є набагато меншими, якщо їх порівнювати загалом із Західною Україною – 10-12 % [8, с. 43].

Багато євреїв не могли собі уявити, що на них чекало, наївно надаючи свої демографічні дані, на основі яких вирішувалася їхня доля. Дуже швидко вони збагнули, що їм немає місця на землі за «нового порядку», проте небагатьом лише вдалося уникнути страшної долі [7, с. 54–55].

Убивства, зазвичай, здійснювали спеціальні загони – «айнзацгрупи». Їх головним завданням було «безжалісне знищення ідологічних і расових ворогів». Окупація Волині супроводжувалася нововведеннями, які регламентували життя місцевого населення. Частина їх безпосередньо стосувалася євреїв. Вони, як «ворожі райху», відокремлювалися від решти жителів.

Загалом, знищення євреїв було закритою акцією для цивільного населення. Однак інколи розправи над окремими євреями влаштовували на загал для остраху жителів. Так, в Острожці учнів школи змусили спостерігати за стратою євреїв, стежачи, щоб школярі не відвертали голови. В Мізочі людей зігнали в центр містечка спостерігати за стратою 2 євреїв. Нерозповсюдження інформації про злочини стосувалося і заборони фотографування. Від 2 листопада 1941 р. Кейтель видав указ про заборону фотографувати акції. Лише в окремих випадках на це міг дати дозвіл командир дивізії [8, с. 47; 11, с. 190].

Євреї західної Волині виявились особливо вразливими перед насильством з боку місцевого населення. Щонайменше

у 27 містечках і селах великі групи людей, серед яких були і жителі сусідніх сіл, пограбували єврейське майно, а деякі з них убили власників. На євреїв намагалися також перекласти відповідальність за вбивства в'язнів волинських тюрем, здійснених органами НКВС. Усе це стало прелюдією для антиєврейських погромів, що відбулися у Дубно, Кременці, Корці, Шумську та Тучині. Так, у Кременці, де було виявлено понад сотню убитих в'язнів, загинуло близько 130 євреїв [1, с. 66].

5 вересня 1941 р. Е. Кох віддав наказ створити гетто в містах, де євреї становили велику частку населення. Більшість з них були розташовані на території Західної Волині [1, с. 19]. Для організації гетто, як правило, використовували найбідніші райони міст, окраїни. Спільною рисою гетто були нелюдські умови і постійна загроза смерті. Фактично, вони були місцем концентрації євреїв, перехідним пунктом перед знищенням.

Концентрація євреїв у гетто супроводжувалася їх пограбуванням. Доведення жертв до становища жебраків, а, отже, до голодної смерті, було складовою нацистської політики. Управляли особами, розміщеними в гетто, єврейські ради – юденрати. Керівництво повинно було забезпечити виконання німецьких наказів, звільняючи окупантів від безлічі проблем. Юденрати відповідали перед владою за облік євреїв, збір податків, керували підприємствами на території гетто, здійснювали відбір осіб для «переселення», «вивезення на роботу в інші райони» (тобто для знищення), виділяли осіб для різноманітної праці: прибирання, ремонту, будівництва доріг і мостів [2, с. 19–193; 8, с. 41–42]. Найчастіше виконувані роботи були пов'язані з ризиком для життя. Відмова від них означала жорстоке покарання і смерть.

Євреї Волині були приречені нацистами на загибель. Сама приналежність до цільової групи, котра стала об'єктом геноциду, означала, незважаючи на стать чи вік її членів, смертний вирок. Убезпечити від загибелі не могла навіть служба євреїв у поліції (т. зв. служба порядку) чи їхня робота в юденратах [4, с. 160].

20 січня 1942 р. у передмісті Берліна Гроссен-Ванзее відбулася нарада нацистських керівників, на якій було ухвалене підсумкове рішення про євреїв Європи – т. зв. «остаточне

вирішення єврейського питання» [11, с. 88]. Згідно з ним, з літа 1942 р. почалася друга хвиля винищення євреїв Волині. Зокрема, у ніч на 13 липня німецька поліція силоміць вигнала рівненських євреїв на вулицю. Усю ніч загнаних, побитих, поранених вели по вулицям міста до вокзалу, де замкнули у залізничних вагонах. Через два дні, які вони провели без їжі і води, їх було перевезено до каменоломні біля лісів за містом Костопіль і розстріляно [5, с. 230]. Восени цього ж року завершилася ліквідація 12 тисяч євреїв м. Дубно. Гітлерівці застосовували не лише розстріли. Мали місце і задушення, що відбувалися в серпні і жовтні 1942 р. Документи свідчать, що 4 серпня біля 1000 осіб загнали у ями і розстріляли. Цьому передувала влаштований окупантами урочистий прийом гостей, на якому під час знищення жінок і дітей були присутні високопоставлені військові чини зі своїми дружинами, які аплодували вбивцям [2, с. 22].

Подібні звірства не були поодинокими. Більшість тих, кого вели на розстріли, не опиралися, не просили захисту. Знуцання, приниження і страх робили їх спокійними перед обличчям смерті. Багато-хто сприймав її як уникнення неминучих страждань. Під тиском не лише фізичного, але й морального зламу, у стані важкої деморалізації люди перетворювалися у масово покірну слухняну групу. Тут також мав місце національно-релігійний фаталізм [9, с. 139].

Проте, було б помилкою вважати, що приречені на смерть євреї не чинили опору своїм вбивцям. Поширеною його формою стала відмова від переселення в гетто. Майже у кожному гетто Волині були особи, котрі закликали до спротиву. Зрозуміло, що перспективи локалізації й ізоляції від зовнішнього світу намагалися уникнути люди різного віку, проте їх зусилля були марними. Репресії, що чинилися гітлерівцями над євреями, спонукали останніх до втеч з гетто. Проте, здійснити це було під силу переважно фізично і морально здоровим людям, головним чином молоді. Більшість з них залишалася на місцях, визначених «новим порядком». Часто тут на перше місце вступали моральні принципи. Адже той, хто залишав у гетто членів своєї родини, брав на себе тягар моральної відповідальності за свій вчинок [2, с. 25]. Серед

тих, хто здогадувався про наміри нацистів чи був проінформований про акцію знищення, траплялося чимало людей, які добровільно обирали смерть. Зокрема, певна частина євреїв Дубно, дізнавшись, що на території аеродрому вже підготовлені ями для масових розстрілів, вчинила колективне самогубство через повішення і отруєння.

Незважаючи на те, що окупаційна влада карала всіх, хто простягав руку допомоги жертвам геноциду, було чимало тих, хто переховував євреїв і надавав їм посильну допомогу.

Наслідки Другої світової війни були для євреїв Волині не виправно тяжкими, особливо у демографічному плані. На її території було створено 35 гетто. Загалом, за часи окупації загинуло 67 % від загального числа жертв нацистських репресій у регіоні. Були знищені найдавніші єврейські громади з їх культурою, звичаями, носіями мови, традиціями [3, с. 76, 134–142; 6, с. 31, 184].

Отже, євреї постійно підлягали репресіям і знущанням. Голод, перенаселеність і погіршення санітарно-гігієнічних норм у поєднанні збільшували захворюваність серед них. Геноцид проти євреїв не знав меж. Втілюючи антисемітську політику проти єврейського населення, нацисти створювали нестерпні умови для його існування. На шляху до смерті, євреїв примушували пройти через багато принижень і страждань, які у сукупності являють собою злочин проти людства.

Список використаних джерел та літератури:

1. Беркгоф К. Жнива розпачу: Життя і смерть в Україні під нацистською владою. Київ: Критика, 2011. 455 с.
2. Гон М. Голокост на Рівненщині: Документи і матеріали. Дніпропетровськ: Прем'єр, 2004. 120 с.
3. Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України. Київ: Державний комітет архівів України, 2000. 304 с.
4. Іванов С.С. Становище населення Волині в період німецької окупації (1941–1944 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Національний університет «Острозька академія», 2017. 242 с.
5. Ковба Ж. Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання». Київ: Інститут юдаїки, 1998. 268 с.

6. Круглов А.И. Энциклопедия Холокоста: Еврейская энциклопедия Украины / за ред. И.М. Левитас. Київ: Еврейский совет Украины, 2000. 224 с.

7. Лауер В. Творення нацистської імперії та Голокост в Україні. Київ: Зовнішторгвидав України, 2010. 368 с.

8. Михальчук Р. Голокост на Рівненщині під час нацистської окупації (1941–1944 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Рівне, 2014. 308 с.

9. Пацула Й. Волинь – мій біль, моя надія. Рівне: Азалія, 2005. 224 с.

10. Слободянюк П. Трагедія євреїв України в роки Другої світової війни. *Україна у другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги)*. Київ, 2011. С. 457–503.

11. Снайдер Т. Криваві землі. Київ: Грані-Т, 2011. 448 с.

Денисюк Олександр,
науковий керівник – Марчук Володимир Станіславович, кандидат
історичних наук, доцент

УДК 94(477.81)«1944/1945»

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ НА РІВНЕНСЬКОМУ ПОЛІССІ (1944–1945 рр.)

Розглянуто загальну ситуацію українського національно-визвольного руху в 1944–1945 роках на Рівненському Поліссі, а саме в Дубровицькому, Сарненському, Рокитнівському та Костопільському районах.

Ключові слова: УПА, Рівненське Полісся, Рокитнівщина, карально-репресивна система.

The general situation of the Ukrainian national liberation movement in 1944–1945 in Rivne Polissya, namely in Dubrovytskyi, Sarny, Rokytnovsky and Kostopol districts, is considered.

Key words: UPA, Rivne Polesie, Rokytne region, punitive and repressive system.

Тема Української повстанської армії (далі – УПА) в сучасному суспільстві викликає широкі дискусії, оскільки немає одностайної думки про її історію. Це є результатом довгої ідеологічної пропаганди, яку насаджувала нам радянська система. З отриманням Україною незалежності цей недосліджений пласт історії почали активно вивчати, безрезультатно. Проте цього недостатньо, щоб змінити суспільну думку.

На нашу думку, для подолання бар'єрів, які поставило суспільство, потрібно дедалі ширше розкривати вузькі аспекти історії Української повстанської армії, себто зосереджувати боротьбу на регіональному рівні. Серед істориків, які вже досліджували такі питання: Ігор Марчук, Олександр Денишук, Володимир Марчук, Олександр Дарованець, Андрій Жив'юк, Володимир Трофимович, Степан Макаруч та інші.

Український повстанський рух умовно можна поділи на український та радянський. Коли Україна була звільнена від німецької окупації, мета радянського руху опору була виконана. Проте для українського повстанського руху це був новий виток боротьби вже проти іншого загарбника. Хвиля антагонізму не минула і Рівненське Полісся.

Щоб краще розуміти картину боротьби, слід окреслити територіальні межі, які будуть описані в роботі, а саме північна та центральна частина Рівненської області. За постановою Кабміну 1998 року Рівненське Полісся – це Березнівський, Володимирецький, Дубровицький, Зарічненський, Костопільський, Рокитнівський, Сарненський райони, північна частина Гощанського, Корецького та Рівненського районів, південна частина Дубенського та Радивилівського районів і невеликі площі на півдні Острозького району [7]. Оскільки, це доволі широкі географічні рамки, тому в цій роботі ми зосередимо увагу на Дубровицькому, Сарненському, Рокитнівському та Костопільському районах.

Перші підпільні загони почали з'являтися ще на початку війни. Це Українська народно-революційна армія, так звана «Поліська Січ». З кінця 1942 року почали формуватися загони УПА на базі ОУН(б). Вони стали доволі потужними і зміцнилися в 1943 році. Їхня основна мета полягала в озброєній боротьбі проти загарбника і в побудові незалежної держави в майбутньому. Згодом між загонами УПА і УНРА виникли протиріччя, що інколи переростали у відкрите збройне протистояння. Ця боротьба закінчилася тим, що УНРА увійшла в бойові з'єднання УПА. Групи, які діяли на Рівненському Поліссі, належали до територіального командування УПА–Північ.

На початок 1944 року військово-політична ситуація на теренах Рівненської області суттєво змінилася. У січні-лютому відбулася Рівненсько-Луцька операція, Рівненщина стала прифронтовою територією. Кількість загонів повстанців у кожному з районів була різною. Часто вони могли діяти одночасно в кількох районах. На початок проведення бойових дій проти радянських сил у військкому окрузі «Заграва», до якого входила територія Рівненського Полісся, загальна чисельність відділів УПА була така: на час переходу фрон-

ту (січень-лютий 1944 р.) – 17 бойовими сотнями (2000 вояків), у квітні 1944 р. – 17 сотнями (1920). Це дані приблизного обрахунку, які провів командир УПА-Північ Дмитро Клячківський – «Клим Савур» [2] Варто сказати, що обидві сторони протистояння гіперболізували кількість та силу супротивника.

Після визволення Рівненської області від нацистів для радянського командування не була несподіванкою широка система українського повстанського руху. Для них одразу було зрозуміло, що побороти визвольний рух можливо тільки силовим методом. Вже 6 березня 1944 року в доповіді Л. Берії було названо основні заходи боротьби проти повстанців на Рівненщині, а саме:

1. Підкріпити до наявних сил 4 бригади внутрішніх сил та 4 полків охорони тилу, військ в розмірі 2 дивізії, 4 бригади, 1 кавалерійський полк, танковий полк загальною кількістю 28 тис. осіб;

2. Направлення особового складу, який вже працював у західних областях [6, с. 157–158].

Як ми бачимо, чисельність «упівців» була значно меншою. І така ситуація була притаманна для всієї території, на якій діяли загони повстанців. Тому перед керівництвом УПА постало питання: якою має бути тактика в боротьбі проти радянської потуги. На час переходу фронту в середовищі Проводу ОУН і командування УПА були політики й командири, які висували пропозицію про припинення збройної боротьби проти СРСР. На їхню думку, повстанську армію необхідно було б розпустити, щоб зберегти потенціал національної сили на майбутнє, а керівним структурам Організації перейти в глибоке підпілля. Проте такі ідеї, на жаль, не знайшли необхідної підтримки. Переміг курс на безкомпромісну боротьбу з «советаами» [3].

Збройна боротьба загонів УПА проти радянського режиму в 1944–1945 рр. здійснювалася у таких напрямках:

- збройні напади на низові радянські політичні і каральні структури та державні, господарські об'єкти на зразок млинів, МТС, а також залізничні станції і колії, телеграфне сполучення, державні торгівельні заклади, школи;

- збройні напади на райцентри з метою визволення схоплених вояків УПА чи активістів ОУН, а також звезених до райцентру сімей, призначених на виселення;

- напади на радянські каральні озброєні групи, комуністичних пропагандистів, організаторів радянської влади на селі, організаторів державної позики, виборів і всіх тих, хто представляв більшовицьку владу [5, с. 149–150].

Документи фіксують такі події військового протистояння на Рівненському Поліссі. Так, вже 6 березня 1944 року в селі Золоте, Дубровицького району курінь Лайдака (Микита Скуба – командир загону УПА ім. Колодзінського ВО «Заграва») розбив відділ червоноармійців. За документами вбито понад 50 чоловік, взято в полон 16 чоловік, в тому числі одного старшого лейтенанта. Зі сторони УПА: 4 вбитих, 7 поранених [4, с. 641]. 11 березня 1944 року курінь Лайдака, знову вступив у бій біля села Дубров'я Володимирецького району. Було вбито близько сорока НКВДистів, проте сам Лайдак і ще два повстанці були вбиті. Ще однією хвилиною протистояння в Дубровицькому районі була засідка 4 листопада 1944 року на шляху Рудня–Бережниця. Засідка вдалася, але згодом «червоним» прийшла допомога і зав'язався бій, у якому втрати «упівців» склали 5 вбитих і 6 поранених. Втрати ворога невідомі [4, с. 642].

Схожою ситуація була в Сарненському районі. Там діяло 8 груп: Гловача (с. Люхча), Жури, боївка Кривоноса-Соломи (с. Карпилівка), Кодич (с. Мар'янівна), Сарука, Пашенка (с. Тинне), Панченко (с. Катеринівка), Яреми (весь район) [8, с. 104].

Як приклад, бій біля села Тинне 15 серпня 1944 року. Це була серйозна сутичка. Сили УПА: відділи загону «Дорош» (Пашенка, Морака, Велеса) і боївка Гамалії (Рокитне). Радянські сили склали біля 500 чоловік (203 полк військ НКВД, 16 стрілецької бригади). Втрати УПА: 10 чоловік вбитих. Втрати ворога: вбито біля 70 чоловік, у тому числі майор, капітан, лейтенант і фельдшер [4, с. 658].

Вже 8 вересня 1944 року була засідка на шляху Тинне–Зношчичі, організована групою Пашенка. Радянські втрати склали: 2 вбито, один поранений [4, с. 884].

6 жовтня міст через річку Случ біля села Дородича був підпалений групою повстанців. Як фіксують радянські документи їх чисельність складала близько 100 чоловік [6, с. 195].

Не дивлячись на успішні операції, УПА постійно втрачала позиції та їхня чисельність зменшувалася. Причина цьому банальна: сили противника та його матеріальна база значно переважали. Кількість особового складу радянських силових структур становила 120 осіб винищувального батальйону та 2 групи спецгрупи по 24 особи в загоні. Крім того, на допомогу їм могли прийти 500 осіб стрілецького батальйону та один бронепоезд. Саме такі цифри були озвученні на нараді секретарів райкомів партії, голів райвиконкомів та керівників каральних відомств, за участю Микити Хрущова, яка проходила 14 січня 1945 року.

Подібною до цієї була ситуація скрізь. Проте виділявся Рокитнівський район. Власне про ситуацію в ньому йшлося, на тій же нараді за участю Микити Хрущова. Керівні особи Рокитнівщини жалілися на географічне розташування району, його хутірну систему та велику кількість лісів. Що, своєю чергою, ускладнювало боротьбу проти повстанців. Також це був єдиний район, у якому каральні сили були в меншості. У ньому діяли такі групи: Стального (340 осіб), Пащенко (100 осіб), Сівача (50 осіб), Білки (15 осіб), Зеленого (20 осіб) та інші. За радянськими даними кількість повстанців доходила до семиста чоловік [8, с. 109]. У такому середовищі радянські загони зазнавали втрат. Наприклад, у кінці січня 1945 року було зроблено засаду на більшовиків на хуторах с. Карпилівка Рокитнівського району. У ході бою було вбито 6 і полонено 2 енкаведистів; серед повстанських втрат були 1 вбитий і 1 поранений [2]. Одним з місць зіткнення було село Дерть. Бої проходили 6 лютого 1945 року. Перший з них відбувся на хуторах поблизу села, коли в засідку повстанців потрапила група із 75 «стрибків» та райпартактиву. Більшовики втратили близько 50 осіб убитими та 2 полоненими; трофеями повстанців стали 1 важкий скоростріл «Максим», 4 ручних скоростріли, 7 фінок, 10 гвинтівок та 1 пістолет. Другий бій відбувся в лісі, де повстанці зітнулися із групою із 30 більшовиків. Останні втратили троє осіб убитими, а озброєння відділів поповнилося трьома фінками (бойовий ніж) та одним

пістолетом. Загальні втрати УПА за підсумками цих двох боїв становили: 1 вбитий і 4 поранених [4, с. 888–889]. Однією з найгучніших акцій УПА в районі була засідка в урочищі «Кобила» біля села Залав'я 11 листопада 1944 року. У ньому було розбито загін НКВС розміром 130 осіб, загальною кількістю з яких було вбито 117 осіб. Втрати повстанців склали 4 вбитих, 12 поранених, було взято трофеї [4, с. 885]. Були і не бойові виступи. Зокрема 26 жовтня цього ж року, розібравши колію на відрізку Людвипіль–Рокитно, пустили під укіс потяг, що слідував на смт. Рокитне, при цьому було обстріляно пасажирів; 29 жовтня 1944 р. на перегоні Клесів–Томашгород під укіс було пущено товарний потяг [9, с. 184].

Цікава ситуація склалася в Костопільському районі: було дві групи, одна яких у складі 250 осіб, інша – 300, якими командували ватажки «Лис» і «Панько». 27 жовтня 1944 року був зроблений наскок на розквартированих більшовиків у селі Головина. У результаті було вбито 37 осіб противника, 25 – поранено. Втрати «упівців» склали: 1 вбитий та 4 поранено. Було захоплено трофеї: кулемет, автомат, кріса (ручна вогнепальна зброя), пістоля, два ящики амуніції [4, с. 1888–1889]. Як можна побачити, акції повстанців відбувалися, проте на нараді райкомів у лютому 1945 року доповідали, що ці загони на теренах району вже не діють. Вони перейшли в інший район – Дерезнянський [8, с. 114].

Як було зрозуміло, на всій розглянутій території, УПА проводила бойові акції, які отримали результат. Та це був короткотривалий момент через малі ресурси, які мали повстанські сили. До того ж вони не могли відновлюватися. Усе це, своєю чергою, сприяло радянським військам.

Способи боротьби проти повстанців з боку карально-репресивної системи були такі:

- оточення загонів УПА панівними, добре озброєними військовими силами, з метою їхнього повного розгрому, себто фізичне усунення з'єднань УПА;
- позбавлення «упівців» опори місцевого населення, тобто депортація. Сім'ї учасників національно-визвольного руху, а також тих, хто підтримував повстанців, виселяли в інші регіони Радянського Союзу. Відбувалося виселення відповідно до «Инструкции-указания о порядке производства

выселения семей активных участников ОУН и УПА» [5, с. 152]. У період з 1944 р. по 15 квітня 1945 р. з території Рівненської області було виселено 2058 сімей або 5302 осіб [1, с. 536];

- агентура: щоб боротися проти ворога, треба знати його кроки. Це розуміло партійне керівництво, тому агентурній роботі відводилася значна роль. На нараді секретарів райкомів партії, голів райвиконкомів та керівників каральних відомств, за участю М. Хрущова, яка проходила 14 січня 1945 року, останній постійно акцентував увагу на роботі агентури. Як пише у своїй статті Володимир Марчук: «Агентурно-інформаційної мережі по Рівненській області на 20 березня 1945 р. мала такий вигляд: управління НКВС мало 56 резидентів, 160 агентів-внутрішників, 80 агентів-маршрутників, 2133 інформатори, разом 2429 осіб; управління НКДБ – 57 резидентів, 697 агентів-внутрішників, 2964 інформатори, разом 3718 осіб» [5, с. 152].

Ще одним способом було переконання повстанців в безрезультатності дій. Така спроба була одразу після звільнення теренів від нацистів. Про це свідчить звернення президій Верховної Ради та Ради Народних Комісарів до учасників УПА та УНРА, а також звернення начальника УНКВС генерала-майора Трубінкова до УПА ТА УНРА [9, с. 87]. Проте результату це не дало. Загони повстанців почали зменшуватися саме через бойовий наступ радянських сил. Що спричинило те, що великих загонів з кінця 1945 року вже не фіксували, а керівництво було змушене змінити тактику дій.

Звичайно, це не вся картина події на Рівненському Поліссі. Усе було набагато глобальніше. Ми зробили спробу подати картину загальної ситуації в регіоні. Широкий наступ радянських карально-репресивних органів завдав тяжких втрат для українського національно-визвольного руху. Проте повстанці продовжували завдавати шкоди для «советів», що змушувало радянське керівництво реагувати: постійно збільшувати кількість військ, проводити депортації місцевого населення та розвивати агентуру. Результат був передбачуваним, український національно-визвольний рух пішов на спад.

Список використаних джерел та літератури:

1. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн. 2. Київ, 1994. 686 с.
2. Дарованець О. Нарис історії загону УПА «Прилуцький». *Український націоналізм: історія та ідеї: науковий збірник*. Дрогобич: НІЦ ім. Д. Донцова, 2014. Вип. 2. 2014. URL: <http://dontsovnyc.com.ua/narys-istoriji-zahonu-upa-prylutskyj/> (дата звернення: 21.12.2019).
3. Копійчук Д. Стан українського підпілля на час визволення Рівненської області від німецьких окупантів у 1944 р. *Науковий блог Національного університету «Острозька академія»*. 2013. URL: <http://catcut.net/ZRFF> (дата звернення: 21.12.2019).
4. Літопис УПА. Нова серія. Т. 8 / упор. О. Вовк, С. Кокін. Київ; Торонто: Літопис УПА, 2006. 1448 с.
5. Марчук В.С. Радянські методи боротьби з Українським національно-визвольним рухом на Рівненщині. 1944–1945 рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2010. Вип. 16. С. 146–153.
6. НКВД-МВД ССРСР в боротьбі з бандитизмом і озброєним націоналістическим підпольем на Западній Україні, в Западній Белорусії і Прибалтиці (1939–1956): збірник документів / составит.: Н.И. Владимирцев, А.И. Кокурин. Москва, 2008. 540 с.
7. «Про визначення поліських територій України». Постанова Кабінету Міністрів України. Перелік від 25.12.1998 № 2068.
8. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Рівненська область / за ред. А. Жив'юка. Кн. 1. Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2006. 578 с.
9. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Рівненська область / за ред. А. Жив'юка. Кн. 2. Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2009. 612 с.

Ровенчук Георгій,
науковий керівник – Близняк Микола Богданович, кандидат історичних наук, доцент

УДК 37.0(477.81)«1944/1953»

РОЗВИТОК ОСВІТИ НА РІВНЕНЩИНІ У 1944–1953 РР.

Здійснено аналіз розвитку освіти у перші повоєнні роки. Досліджено відновлення навчальних закладів на території Рівненської області.

Ключові слова: освіта, післявоєнний період, Рівненщина.

An analysis of the development of education in the first post-war years is made. The restoration of educational institutions in the Rivne region is investigated.

Key words: education, post-war period, Rivne region.

Після повернення радянської влади у Рівненську область у березні 1944 року, розпочалося відновлення зруйнованих під час війни шкіл, інститутів, закладів культури, наукових установ. Відродження освітньої сфери проходило в умовах заподіяних війною збитків та великої нестачі вчительських кадрів. Першочерговим завданням стало в найкоротші терміни відновити заклади освіти, науки, культури, охопити навчанням усіх дітей шкільного віку і створити умови для продовження освіти тієї частини молоді, яка під час війни не мала змоги її здобути. Уже в 1944–1945 навчальному році, по області було відбудовано 717 загальноосвітніх закладів [2, с. 56].

У перші повоєнні навчальні роки особливо не вистачало навчального приладдя і підручників. Посібники і підручники старої школи (польської та німецької) було вилучено, виходячи з ідейних міркувань, а видання, які відповідали радянським програмам, не зважаючи на додаткові тиражі і допомогу, яка йшла зі сходу, за півтора року так і не змогли заповнити прогалини для якісного функціонування шкіл.

Курс на прискорення темпів індустріального розвитку, зміни в соціальній структурі суспільства спричинили загальну потребу підвищення освітнього рівня населення. Катастрофічне зменшення учителів, особливо початкової школи, вимагало негайного вирішення цього питання. У 1944 р. кількість учнів шкіл Рівненської області становила 50 010 осіб, а вчителів було лише 973 особи [8, с. 176–180]. Щоб налагодити роботу шкіл у містах і селах західних областей, Народний комісаріат надіслав зі східних областей на постійну роботу 7000 учителів. Зокрема, на Рівненщину прибуло більше 700 учителів, які закінчили педагогічні заклади Харкова, Кіровограда, Миколаєва та інших міст. А для систематичної допомоги Наркомат освіти УРСР у «порядку шефства» прикріпив Житомирський обласний відділ народної освіти до Ровенського облвню [1, с. 30].

Першим кроком для збільшення вчительських кадрів стало спрощення умов вступу на навчання до спеціалізованих закладів. У 1943 р. спрощено правила вступу до навчальних закладів, згідно з якими без іспитів приймали осіб, які закінчили середню школу з оцінками «відмінно» й «добре», а на вільні місця зараховували й абітурієнтів із задовільними оцінками. Дозволяли прийом до вчительських інститутів абітурієнтів з освітою дев'яти класів середньої школи.

Уже на початку червня 1944 р. відновила роботу Острозька педагогічна школа, яку по праву називають найбільш авторитетним закладом регіону в 1930–1950-х рр. «Справжньою кузницею педагогічних кадрів для початкової школи було Острозьке педагогічне училище», – влучно відзначив відомий український історик Микола Павлович Ковальський. Він був випускником цієї педагогічної школи у 1947 році. За його спогадами, тут працювали педагоги високої кваліфікації, які власне значно вплинули на його наукову кар'єру [3, с. 25–26].

1 вересня відновив роботу Рівненський вчительський інститут, де було відкрито фізико-математичний факультет і факультет мови та літератури (української й російської). Із початку навчального року в інституті здобували освіту 154 студенти стаціонару й 68 навчалися на заочному відділенні. Утім, із грудня 1944 р. рішенням виконкому Рівненської обласної ради депутатів трудящих збільшено набір

на заочний відділ Вчительського інституту до 300 осіб, а до Острозької педагогічної школи – до 500 осіб. Постанова зобов'язувала Обласний відділ народної освіти розгорнути агітаційну роботу серед учителів, які не мали вищої закінченої освіти, та охопити їх заочним навчанням до 10 грудня 1944 р., а набір заочників в Острозьку педшколу закінчити до 30 грудня. Потреба в розширенні вчительського корпусу області сприяла збільшенню кількості місцевих педагогічних училищ, де, відповідно, зросла чисельність студентів. Ці навчальні заклади теж відчували гостру нестачу кваліфікованих викладачів, адже 20-30 % студентів педучилищ мали незадовільні знання. Для покращення рівня підготовки з 1 вересня 1947 р. педагогічні училища перейшли на 4-річний термін навчання [4, с. 63–67].

Для ефективнішої роботи педагогів вишів, збільшувалася оплата праці в залежності від стажу педагогічної роботи, посади та кваліфікації, а також від наявності наукового ступеня і вченого звання та від рівня самого навчального закладу. З метою покращення соціально-матеріального становища науково-педагогічної інтелігенції у вересні 1946 році вийшла постанова «Про підвищення окладів і покращення матеріально-побутових умов професорсько-викладацького складу» [5, с. 182].

В цей час продовжував розгортатися ідеологічний тиск та політичний терор, на українську інтелігенцію, і, зокрема, учителів та викладачів ВНЗ. 26 липня 1946 року ЦК ВКП (б) ухвалив резолюцію про «серйозні недоліки і помилки» керівництва української компартії. Серед численних звинувачень на адресу ЦК КП (б)У домінувала недостатня увага «до підбору й ідеологічно-політичного виховання кадрів у галузі науки, літератури й мистецтва», де знайшла прихисток «ворожа буржуазно-націоналістична ідеологія». В умовах жорсткого ідеологічного тиску в 40-х – на початку 50-х рр. працювали й викладачі Рівненського вчительського інституту. У навчально-методичній роботі вони мали керуватися вказівками, вести рішучу боротьбу «з формалізмом та ідеологічними викривленнями у викладанні». Зазначалося, що вчителі повинні працювати над вихованням радянського патріотизму. Так, у 1949 р. викладачам пропонували виключити зі

списків рекомендованої літератури, вміщених в програмах і робочих планах з усіх дисциплін літературного циклу, та вилучити з ужитку в навчальній роботі лекції, статті, книжки, конспекти Юзовського, Борщагівського, Альтмана, Стебуна та інших. Викладачам педагогіки пропонувалося вилучити з навчального процесу всю педагогічну літературу професора Я.Б. Резніка, бо на думку вищого керівництва вона наскрізь просякнута буржуазним космополітизмом. Вкотре проведено кампанію проти академіка М. Грушевського та його історичної концепції. Під закидом буржуазного націоналізму в історії було піддано критиці «Історію України» (1943 р.) за редакцією М. Петровського. Також гоніння зазнав «Нарис історії української літератури» за редакцією С. Маслова і Є. Кирилюка. Українські журнали та енциклопедії були звинуваченні в зосередженості на «вузьких», тобто, українських темах [6, с. 210–212].

Відродження вищої освіти відбувалося у складній соціально-економічній ситуації, що ускладнювало завдання відновлення вищих навчальних закладів. Значно зменшувало популярність педагогічної освіти також те, що молоді вчителі отримували призначення на роботу у сільські та районні школи, в яких найбільше бракувало педагогічних кадрів. Через складну ситуацію на селі у повоєнний період, навіть у суворі сталінські часи, чимало молодих учителів не прибували на місце свого призначення. Досить негативно на відновлення системи освіти впливав й той факт, що вчителі проживали в надзвичайно скрутному становищі й не були забезпечені необхідним прожитковим мінімумом. Державна влада не виділяла коштів на забезпечення освітян житлом, перекинувши ці завдання на місцеві органи влади. Заробітна плата учителів суттєво відставала від державних цін на промислові товари та продукти харчування. Учителі несвоєчасно отримували передбачені пайки. Тяжке матеріальне становище учителів було значною перешкодою на шляху зростання їх педагогічної майстерності, а це негативно відбивалося на якості навчально-виховного процесу [10, с. 162–163]. Також педагоги у цей період опинилися між двох вогнів. З одного боку радянська система, з іншої національне підпілля ОУН-УПА, які боролися за незалежність.

У перші повоєнні роки члени ОУН намагалися контролювати роботу шкіл та окремих учителів, перевіряли плани роботи директорів, роздавали дітям підручники, а часто й самі розповідали їм про повстанців. Вони вимагали від керівників шкіл і вчителів відмовитися від викладання російської мови та літератури, історію СРСР замінити історією України, запровадити нові програми освіти. Непокірних учителів попереджували, вимагали виїхати з краю, а найбільш активних знищували. Розправі піддавалися здебільшого вчителі, які прибули зі східних областей [7, с. 32–33].

Аналогічні дії, тільки тепер проти національно налаштованих вчителів й інтелігенції, здійснювала радянська влада. Партійні керівники вважали, що ті, у свою чергу, недостатньо показували позитивний вплив Росії, російської культури на українську і є носіями буржуазно-націоналістичної ідеології та ін. Це був поштовх до перегляду змісту освіти і виховання в школі. Керівництво навчально-освітніх закладів посилювало роботу щодо виправлення цих недоліків. Два рази на місяць в педагогічних училищах відбувалася теоретична співбесіда викладачів по вивченню «Історії ВКП(б)»; за рік опрацьовано 7 розділів підручника з широким вивченням першоджерел творів Маркса, Леніна, Сталіна. Всі студенти в обов'язковому порядку вивчали біографію Сталіна та слухали політінформації про міжнародне становище, які організовував парткабінет. На кінець навчального року у звіті про роботу Костопільського педучилища за 1947–1948 н.р. було поінформовано про те, що викладачі проводили лекції про більшовицьку ідейність і політичну далекозорість. Вони приділяли багато уваги вихованню «свідомих будівників комуністичного суспільства». Також у 1952–1953 н.р. для студентів Дубенського педучилища щотижня проводилися політінформації на основі періодичних видань, читалися лекції викладачам, які були членами товариств із розповсюдженням політично-наукових знань, проводилися вечори на антирелігійну тематику, здійснено 32 культпоходи у кіно з обов'язковим обговоренням переглянутих фільмів. Протягом вищезначеного року прочитано 213 лекцій на політичні, наукові, педагогічні та літературні теми лекторами Києва та Рівного [8, с. 178].

Також студентів додатково перевіряли перед направленням на майбутнє місце роботи. У Рівненському вчительському інституті при розподілі 294 студентів, 4 не отримали розподілення з політичних мотивів, зокрема студента-випускника Р. Орловського виключили з вишу за те, що він не повідомив про зв'язки свого батька з ОУН. Згодом типовими стали повні перевірки всього персонального складу цього закладу освіти. У довідці, складеній начальником УМДБ в Рівненській області, датованій 3 січня 1950 р., відзначалося: «в результаті перевірки особового складу Рівненського державного вчительського інституту виявлено компрометуючі матеріали на 17 студентів та 1 викладачку». До цієї довідки додавався детальний список осіб, які не заслуговують довіри з описом їх проступків, а також фіксувалася будь-яка допомога чи сприяння українському визвольному руху [9, с. 104–105].

Отже, розвиток освіти у цей період є суперечливим. З одного боку держава допомагала у цей нелегкий період школам і вищим навчальним закладам, а з іншого не справдилися надії народу на те, що після перемоги буде послаблено жорстокий сталінський режим. Радянська влада здійснювала вплив на населення через освіту. Посилилась русифікація, влада впроваджувала свою радянську ідеологію на західноукраїнських землях, здійснюючи боротьбу з будь-якими проявами національного патріотизму.

Список використаних джерел та літератури:

1. Добровичинська В.А. Підготовка вчительських кадрів у педагогічних училищах Рівненщини (1939–1950-ті рр.). *Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2009. Вип. 2. С. 28–34.
2. Історія міст і сіл Української РСР: Ровенська область. Київ, 1973. 655 с.
3. Ковальський М. Етюди з історії Острога: Нариси про освітян ХХ ст. / упор. М. Близняк. Острого, 2019. 295 с.
4. Мащенко Н. Кадрове забезпечення шкіл Рівненщини (друга половина 1940-х – перша половина 1950-х років). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. Вип. 7. С. 63–67.

5. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (другої половини 1940-х – середини 1950-х рр.) / ред. В.М. Даниленко. Київ, 2010. 351 с.

6. Прищепа О.П. Ровенський державний вчительський (педагогічний) інститут: (1940–60-і рр.). *Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку*. Рівненська область. Київ: Знання України, 2010. С. 203–228.

7. Сворак С.Д. Освіта на західноукраїнських землях у повоєнний період. *Український історичний журнал*. 1997. № 2. С. 28–42.

8. Сорочинська Т.А. Реформування системи педагогічної освіти Рівненщини в контексті суспільно-політичних змін (1939–1958 рр.). *Вісник Житомирського державного університету*. 2014. № 3. С. 176–180.

9. Старжець В.І. Студентство Західної України під тиском радянської тоталітарної системи (1944–1953 роки). *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 134. С. 103–107.

10. Улітова Н.С. Основні тенденції та процеси у справі відновлення діяльності закладів освіти в повоєнній Україні. *Чорноморський літопис*. 2012. № 6. С. 161–165.

Шунькова Галина,
науковий керівник – Яремчук Віталій Петрович, доктор історичних наук,
професор

УДК 338.1(477)

ЕКОНОМІЧНА КРИЗА ТА СПРОБИ РЕФОРМ В УКРАЇНІ ДОБИ ГОРБАЧОВСЬКОЇ «ПЕРЕБУДОВИ»

У статті проаналізовано економічну ситуацію в Україні періоду горбачовської «перебудови» (1985–1991), причини, хід та наслідки основних реформ. З'ясовано яким чином відбувся перехід від командно-адміністративної до ринкової системи економічного розвитку. Основну увагу зосереджено на реформи, що стосувалися підприємницької діяльності.

Ключові слова: реформи економіки, горбачовська «перебудова», приватнопідприємницька діяльність, кооперація.

The paper analyzes the economic situation of the period of Horbachev's "perestroika" (1985–1991), the causes, course and consequences of the main reforms. It is found out how there was a transition from command-administrative to capitalist system of economic development. The main attention is focused on reforms related to business.

Key words: economic reforms, Horbachev's "perestroika", private entrepreneurship, cooperation.

Сучасна ситуація в економіці України, пов'язана зі складним зовнішньополітичним становищем, нашою потребою звернутися до історичного досвіду, ретроспективи кризових ситуацій. Одним із періодів які варто переоцінити і проаналізувати, є доба горбачовської «перебудови» – унікальне явище в історії як Радянського Союзу, так і безпосередньо УРСР. Революційні зміни які відбулися в економіці в період з 1985 по 1991 роки забили останній цвях в труну командно-адміністративної системи, і створили передумови для повернення України в коло прогресивних держав світу.

В Україні протягом двох десятиліть з 1966 до 1985 року щорічні темпи зростання промислового виробництва знизилися з 8,4 до 3,5 % у сільському господарстві, вони впали з 3,2 до

0,5 % [9, с. 394]. Зважаючи на те, що це офіційні цифри, які завжди «корегувалися», можна зробити висновок, що реальна ситуація була ще важчою.

Основними характеристиками економічного процесу в Україні були такі: майже повне одержавлення економіки, загальносоюзні міністерства і відомства розпоряджалися засобами виробництва республіки; існування значної кількості нерентабельних підприємств; наявність глибокої диспропорції в економіці між галузями засобів виробництва і товарами народного споживання; панування командно-адміністративних методів в управлінні економікою і слабке використання економічних важелів; відчуження робітників від засобів виробництва і результатів праці; надмірна централізація при перерозподілі національного доходу, створеного сільськими працівниками у промисловість через механізм цін; низька продуктивність праці через фізичне та моральне зношення основних фондів народного господарства [3, с. 10].

Наростання кризових явищ в економіці відбувалося при паралельному здійсненні керівництвом СРСР колосальних капіталовкладень в гонку озброєнь, на утримання в орбіті радянського впливу багатьох країн-сателітів та союзників, на війну в Афганістані [7, с. 26]. Ситуація ускладнилася і тим, що початок «перебудови» збігся з початком нового етапу світової економічної кризи, який припав на середину 80-х рр. У 1985 р. ціна на нафту у світі несподівано впала і країна швидко накопичила борги, які на 1991 р. становили вже понад 80 млрд. доларів [6, с. 29].

Економіка України розвивалася переважно екстенсивними методами за рахунок залучення у виробництво додаткових потужностей, сировини та додаткової робочої сили. Підвищення продуктивності праці або зменшення енерго- та матеріалоемності, тобто якісні чинники економічного росту, відігравали другорядну роль. Навіть нові виробництва, новостворювані галузі промисловості нерідко базувалися на застарілій техніці й застарілих технологіях.

Проблеми поглиблювало несприйняття радянської економікою науково-технічного прогресу. Відповідно науково-технічний рівень СРСР став на порядок нижчим від країн Заходу, темпи індустріального росту країни невідворотно

знижувалися. В Україні їх падіння було особливо помітним унаслідок прискореного вичерпування можливостей додаткового залучення у виробництво дешевої сировини й робочої сили, зменшення її частки в загальносоюзних капіталовкладеннях [2, с. 15].

Структура радянської економіки з часом набирала все більш спотвореного вигляду внаслідок незбалансованості її провідних блоків, адже за всі роки соціалізму переважно розвивалося виробництво засобів виробництва (група «А»). У легкій та харчовій галузях (група «Б») було зосереджено лише 10 % основних виробничих фондів. Тому в загальному обсязі промислової продукції систематично знижувалася частка предметів споживання, яка в 1986 р. становила лише 24,7 % [2, с. 16]. Це означало, що економіка не орієнтувалася на людей, на задоволення їхніх першочергових потреб.

Соціалізм – це, як давно доведено, економіка дефіциту. Проблема із забезпечення населення продовольством почала набувати в країні постійний загрозливий характер. У 1982 р. у СРСР була оприлюднена Продовольча програма. Ця програма, як і інші проекти, «успішно» провалилася. Аграрний сектор економіки залишався найслабшою її ланкою. Вже в середині 80-х років у низці промислових центрів Росії та України почалися нові серйозні труднощі з поставками продовольства, що викликало спалахи соціального напруження в країні. Між тим, коли нестача продовольства відчувалася майже по всьому соцтабору, частка сільського господарства в загальному обсязі економіки, за підрахунками Всесвітнього банку, у СРСР перевищувала 20 %. У найбільш розвинених країнах західної Європи вона була на рівні 2 % [2, с. 17].

Неприродність економічного розвитку СРСР зумовлювала масштабність «тіньової економіки», яка з часом набирала все більш загрозливого характеру. На відміну від зарубіжних країн, де нелегальна економічна діяльність розвивалася шляхом виробництва і реалізації переважно заборонених товарів і послуг, в СРСР ділки «тіньової економіки» переважно заповнювали ніші, утворені дефіцитом звичайних товарів народного споживання: одяг, взуття, продукти харчування тощо. Протягом 1960–1980-х рр. тіньовий сектор економіки СРСР зріс у 30 разів і сягав 20 % національного доходу. Його капіта-

ли складали 70-80 млрд. руб., що було свідченням історичної неспроможності «розвинутого соціалізму» [1, с. 176].

Таким чином до 1985 р були закладені основи глибокої економічної кризи в СРСР, для управління якою були потрібні жорсткі, точні і відповідальні рішення, розуміння її природи, набору заходів, які можна і потрібно зробити, щоб обмежити пов'язаний з нею збиток, щонайменше – спробувати запобігти краху економіки. На такому тлі до керівництва країною приходить новий політичний лідер, який представляє інше покоління політичної еліти – М. Горбачов.

Запропонована модель модернізації виходила з ідеї роздержавлення і демонополізації економіки з наступним переведенням її на рейки приватного підприємництва. Проте поворот до капіталізації в СРСР почався в умовах, значно відмінних від тих, в яких аналогічні процеси проходили на Заході [8, с. 9].

Прискорення науково-технічного прогресу ініціатор перебудови розглядав як вузлову проблему розвитку економіки, щоб зробити її більш ефективною. На нараді в ЦК КПРС 11 червня 1985 р. М. Горбачов закликав здійснити нову технічну реконструкцію народного господарства, якісно оновити матеріально-технічну базу суспільства. На червневому (1986 р.) пленумі ЦК КПРС М. Горбачов говорить про причини відставання в науково-технічному прогресі, вказує, що доля капітальних вкладень в машинобудування була невідповідно занижена, а це погано відбилося на розвитку і технічному рівні його галузей. Як відомо, з ініціативи М. Горбачова було вирішено виправляти становище, починаючи з машинобудівного комплексу. В його галузі спрямовувалися значні кошти. Збільшувалися інвестиції й у розвиток машинобудування України. Але процес не пішов. Причин виявилось багато. Відсутня була чітка система вибору пріоритетних напрямків досліджень, не житий монополізм із властивими йому наслідками застою [10, с. 21].

Низький технічний і технологічний рівень виробництва, уповільнена практика розробки запровадження нової техніки обумовили таке становище, коли замість заміни робочих рук технікою роками оплачували економічно неефективні види фізичної праці, заохочували застарілі професії, що

базувалися на важкій фізичній роботі. Не рахуючись із реальним вкладом працівників у виробництво, система змушена була підвищувати зарплату і навіть підігрівати попит на професії некваліфікованої фізичної праці. В той час, коли у багатьох країнах розумова праця все більше витісняла фізичну, а використання комп'ютерної техніки ставало однією із функцій працівника, в СРСР продовжували рекламу неprestижних професій, пов'язаних із простою фізичною працею [10, с. 22]. Практика у розвинутих країнах свідчила, що активну частину основних виробничих фондів оновлюють раз у 7-10 років. В СРСР оновлення основних виробничих фондів проводилося раз у 20-25 років, причому нова техніка нерідко мало чим відрізнялася від старої, або була гіршою копією застарілої зарубіжної.

Ситуація ускладнювалася консерватизмом і неготовністю керівників виробництва працювати в нових умовах. Часто цей фактор ставав основним упродовж всього періоду політики «перебудови». «В окремих господарствах, на словах начебто й усвідомлюючи значення інтенсивних технологій, на ділі легко йдуть на їх порушення. Насправді ж це свідчить про елементарну некомпетентність, недалекоглядність деяких керівників. Виграючи в одному, вони програють в іншому, ще важливішому, а в результаті – тупцюють на місці», – так характеризував ситуацію в сільському господарстві перший заступник голови Держагропрому УРСР О.М. Ткаченко у 1987 році [12, с. 12].

Після проголошення курсу на прискорення розпочалась масштабна антиалкогольна кампанія. В Україні її відкриття проголошувалося указом Президії Верховної Ради УРСР «Про заходи щодо подолання пияцтва й алкоголізму, викоринення самогонваріння» (травень 1985 р.). У ході кампанії підвищили роздрібні ціни на алкогольні напої, зменшили їх постачання в мережу роздрібної торгівлі, скоротили виробництво лікєро-горілчаної продукції за рахунок знищення сировини (в 1986–1989 рр. в Україні розкорчували до 60 тис. га виноградників).

Паралельно розгорнули акцію з пропаганди здорового способу життя, посилили боротьбу з пияцтвом на робочому місці. З 1 лютого по 31 липня 1986 р. відбувався всесоюзний

рейд «За ефективну працю і здоровий побут». За результатами рейду в Україні відрпортували про усунення більш як 15 тис. порушень антиалкогольного законодавства [13, с. 204]. За підсумками 1986 р., споживання спиртних напоїв в Україні знизилось порівняно з 1984 р. майже у два рази; на третину зменшилася кількість осіб, яких доставили в медпитверезники; на 26 % – кількість злочинів, що були скоєні на ґрунті пияцтва. Боротьба з алкоголізмом принесла суперечливі результати. У 2,5 рази скоротилося споживання алкогольної продукції, що сприяло зростанню тривалості життя та народжуваності, зменшенню рівня смертності, зниженню загального рівня злочинності. Тільки за перший рік продуктивність праці зросла майже на 13 %.

Проте негативні наслідки реформи значно перевищили позитивні. За даними голови Ради міністрів СРСР М. Рижкова, бюджет у 1985 р. недоодержав 60 млрд. руб. прибутку порівняно з планом. Голова українського уряду В. Масол оцінював недоодержаний прибуток в Україні в 10 млрд. руб. Через діри в бюджеті почало скорочуватися фінансування соціально-важливих статей [7, с. 24]. Сильно зросло незадоволення народу, підвищилось соціальне напруження в суспільстві. Населення почало масово виробляти самогон, що призвело до дефіциту цукру та дріжджів.

Черговим масштабним заходом стало проведення кампанії з боротьби з нетрудовими доходами. З 1 липня 1986 р. вона набула чинності за указом президії Верховної Ради СРСР «Про заходи щодо посилення боротьби з нетрудовими доходами». Правоохоронні органи, партійні організації, інші громадські об'єднання отримали завдання посилити боротьбу з розкраданням соціалістичної власності, хабарництвом, спекуляцією та іншими злочинами, які були джерелами нетрудових доходів. На практиці особлива увага адміністративно-силових структур спрямовувалася на викорінення приватної ініціативи в усіх її формах: обмежувалася діяльність шабашників, кустарів, господарів присадибних ділянок, дачників, вуличних торгівців, збільшувалася до 5 років з конфіскацією майна кримінальна відповідальність громадян за заняття приватнопідприємницькою діяльністю. Держава вимагала від своїх громадян ефективної праці у державному виробни-

цтві, фактично, усуваючи їх від будь-яких можливостей покращувати своє матеріальне становище.

На протигагу непопулярним заходам влада декларувала населенню своє піклування шляхом так званої зміни пріоритетів в економічній спеціалізації країни в бік задоволення потреб громадян в якісних товарах, у розвитку споживчого ринку. Зокрема, боротьба за якість продукції проводилася через систему держприймання. Новостворене у 1987 р. відомство, перевіряючи якість готової продукції підприємств, за короткий строк виявило серйозні недоліки у забезпеченні рівня якості виробів. Більше половини перевірок в 1987–1988 рр. засвідчили факти випуску неякісної продукції. За 9 місяців 1988 р. на 117 підприємствах (44,3 % перевірених) забракували 100 % продукції. Однак функціонування системи держприймання виявилось нежиттєздатним (воно не проіснувало й двох років): по-перше, через відсутність можливостей і ресурсів для повсюдного ефективного контролю; по-друге, система сприяла посиленню корумпованості державного апарату, оскільки виробники швидко навчилися співпрацювати з чиновниками; по-третє, виконання планів істотно знизилось, впали заробітки.

Ще одним кроком, відмінним від попередньої радянської практики господарювання, став офіційний дозвіл на ведення приватної діяльності. Спочатку було прийнято закон «Про індивідуальну трудову діяльність» (листопад 1986 р.), який означав дозвіл держави на індивідуальне підприємництво у сфері виробництва товарів народного споживання і побутового обслуговування. Наступним кроком став закон «Про трудові колективи» (1986 р.), який декларував розширення повноважень працівників: їм дозволили створення рад трудових колективів, які мали право обирати керівників, регулювати заробітну плату і відрахування на соціальні потреби. Однак реалізація цього закону, як і майже всіх ключових заходів з перебудови, на практиці призвела до дезорганізації командної економіки.

Ще більших зрушень цей процес зазнав після прийняття закону «Про кооперацію» (травень 1988 р.). З його виходом проголошувалася рівноправність державного і кооперативного секторів економіки. Із наданням дозволу населенню за-

йматися приватною діяльністю влада планувала досягнути кількох завдань: задовольнити зростаючі потреби народного господарства і населення в продовольстві, товарах народного споживання, житлі, різноманітній продукції виробничо-технічного призначення, роботах і послугах; сприяти розвитку трудової і соціальної активності кооператорів, їх матеріального стану, культурного рівня і професійної майстерності; сприяти підвищенню зайнятості населення суспільно-корисною працею, залученню у виробництво товарів додаткових трудових ресурсів; забезпечити за рахунок прибутків підвищення рівня життя членів кооперативів та їх сімей. За законодавством гарантувалися: право добровільного вступу в кооперативи і виходу з нього; участь в управлінні всіма справами кооперативу; самостійність колективного господарювання і незалежність кооперативу в прийнятті рішень щодо виконання його статутних завдань; право отримувати готівкові доходи від кооперативної діяльності, відповідні до кількості та якості праці. Дозволялося створювати кооперативи в сільському господарстві, промисловості, будівництві, транспорті, торгівлі, громадському харчуванні, у сфері платних послуг та інших галузях виробництва та соціально-культурного життя. Зазначалося, що кооперативи могли займатися будь-якими видами діяльності, за виключенням заборонених законодавством. Окремі види діяльності підлягали ліцензуванню [11, с. 13].

Проте, населення не поспішало підтримувати ініціативи керівництва. Це і не дивно – адже роками підприємницька діяльність сприймалася не лише як не бажана, а як суворо заборонена і протиправна. «Внесок кооперативів у справу забезпечення населення товарами і послугами не значний. Окремі радянські й господарські на місцях виявляють інертність та безініціативність, упереджено ставляться до самої ідеї створення кооперативів», – так характеризує ситуацію в кооперації острозька районна газета «Зоря комунізму» в 1988 р. [4, с. 15].

Новий етап економічних реформ був пов'язаний з розширенням самостійності в економіці республік. Союзні республіки за реформою 1987 р. одержували право керувати всіма будовами соціального та культурного призначення незалеж-

но від їх підпорядкування. Однак вони не могли стати справжніми господарями своїх територій, як від них вимагалось, оскільки реформою не передбачалося збільшення республіканських бюджетів. Навпаки, вони навіть зменшувалися. У результаті республіки не тільки не могли розширювати своєї економічної та соціально-культурної діяльності, а не мали змоги просто виконувати покладені на них обов'язки. Україна, як й інші союзні республіки, була обмежена в розпорядженні навіть своїми коштами. Економічна реформа 1987 р. за своєю суттю не була спрямована на подолання командно-адміністративної системи, трансформування директивної економіки в ринкову. Вона не допускала існування різних форм власності, не передбачала реформування ціноутворення, матеріального постачання тощо. Половинчастий характер реформи привів до розбалансування в економіці, швидкого наростання деформацій та диспропорцій і, як результат, – загострення ситуації в країні.

Певні зміни відбувалися і в агропромисловому комплексі. До 1985 р. контрольні цифри та фондові матеріальні ресурси для сільського господарства встановлювалися союзним держпланом до рівня областей і навіть районів. Реформою 1987 р. передбачалося, що ці завдання будуть тепер надаватися республікам сумарно, а ті, у свою чергу, стануть відповідальними за їх розподіл між областями та районами. Республіканські уряди дістали також право змінювати закупівельні ціни сільськогосподарських продуктів, але за умови, що сума видатків держави на ці закупки не зміниться. Реформаторська діяльність керівництва держави, яке пропонувало зміни в різних сферах, часто не узгоджені між собою, призвела до розбалансованості господарства, порушення наявних зв'язків щодо матеріально-технічного забезпечення. Багато керівників насторожено сприймали рекомендовані їм економічні методи господарювання. Повільно впроваджувався внутрівиробничий госпрозрахунок у промисловості через слабку постановку економічної роботи на підприємствах і недостатній рівень економічної обізнаності.

Відповідно до економічних реформ відбувалися зміни в податковій системі, справлянні податків з населення, зокрема щодо фізичних осіб, яким було дозволено індивідуаль-

ну трудову діяльність. Їхні доходи, одержувані від заняття цією діяльністю, стали обкладатися податками. Поступово почала формуватися система податків для індивідуальних підприємців.

Нові податки встановлювалися й для широкого загалу громадян. Так, указом президії Верховної Ради СРСР від 21 березня 1988 р. запроваджено загальносоюзний податок із власників транспортних засобів. Законом СРСР від 23 квітня 1990 р. «Прибутковий податок з громадян СРСР, іноземних громадян та осіб без громадянства» встановлювалися самостійні режими оподаткування доходів громадян від ведення сільського господарства і доходів від індивідуальної трудової діяльності. Своєю суттю він засвідчував, що основним завданням податкової системи залишалося відчуження частини доходу кожного індивіда [5, с. 354].

Поряд з новими податками, які встановлювалися для населення, продовжували діяти й старі, деякою мірою навіть екзотичні податки. Зокрема, з багатьох громадян продовжували збирати податок «за бездітність». Він існував в СРСР як «Податок на холостяків, одиноких і малосімейних громадян» з листопада 1941 р. на основі указу Президії Верховної Ради СРСР. Бездітні чоловіки від 20 до 50 років і бездітні незаміжні жінки від 25 до 45 років повинні були відраховувати 6 % зарплати державі. І лише в роки перебудови був прийнятий закон «Про поетапну відміну податку на холостяків, самотніх і малосімейних громадян СРСР». Фактична ж відміна його відбулася лише з розпадом Радянського Союзу.

Таким чином, оцінюючи основні реформи періоду «перебудови» можна зробити висновок що, причини невдач полягали в тому, що пропонувані суспільству зміни були дозваними, здійснювалися під пильним наглядом держави, з використанням наявних в її арсеналі бюрократичних важелів. В Україні до того ж республіканська влада реформаторський курс М. Горбачова сприймала як чергову кампанію з наведення елементарного порядку, зміцнення дисципліни, підвищення відповідальності кадрів. Майже через півтора роки після проголошення курсу на прискорення на засіданні політбюро ЦК КПУ партійні лідери змушені були конста-

тувати: «Перебудова йде повільно, суттєвих змін у стилі роботи поки що не відбулось».

Список використаних джерел та літератури:

1. Гайдар Е.Т. Гибель империи: уроки для современной России. Москва, 2006. 250 с.
2. Даниленко В.М. Україна в 1985–1991 рр.: остання глава радянської історії. Київ, 2018. 278 с.
3. Дзісяк Я.І. Соціально-економічні процеси в Україні наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. Чернівці, 2006. 13 с.
4. Для дальшого розвитку кооперативів. *Зоря комунізму*. Острого, 1987. 28 листоп. (№ 152). С. 15.
5. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: у 2 т. / гол. ред. В.М. Литвин. Київ: Ніка-Центр, 2011. Т. 2. 608 с.
6. Качковський Л.Д. Іржаві аргументи російської великодержавності. Вечірній Київ. Київ, 2000. С. 27–32.
7. Литвин В.М. Україна: від бюрократичної «перебудови» до народної революції (1985–1991 рр.). Київ: Лі-Терра, 2005. 303 с.
8. Перебудова: задум і результати в Україні (до 10-річчя проголошення курсу на реформи). Матеріали науково-теоретичного семінару. Київ. 1996. 46 с.
9. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків, 2016. 493 с.
10. Плющ М. Перебудовні процеси в економіці України. *Перебудова: задум і результати в Україні (до 10-річчя проголошення курсу на реформи)*. Матеріали науково-теоретичного семінару. Київ, 1996. С. 17–27.
11. Смольницька М. Горбачовська «перебудова» як офіційний шлях до опанування радянськими громадянами приватної діяльності. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2016. Вип. 21. С. 49–61.
12. Ткаченко О.М. Шляхом перебудови. *Зоря комунізму*. Острого, 1987. 14 листоп. (№ 150). С. 12.
13. Україна: Хроніка ХХ століття. Роки 1986–1990: Довід. вид. Київ, 2006. 408 с.

Беген Оксана,
науковий керівник – Яремчук Віталій Петрович, доктор історичних наук,
професор

УДК 342.51(477):929

ДІЯЛЬНІСТЬ В.М. ЧОРНОВОЛА В ОРГАНАХ ВЛАДИ УКРАЇНИ (1990–1999 рр.)

У статті висвітлюється діяльність В. Чорновола на посаді голови Львівської обласної ради та в українському парламенті у 1990–1999 рр. Проаналізовано його роботу з формування повноцінної законодавчої бази країни, ухвалення законопроектів, які сприяли б реформаційним процесам у державі, утвердженню української державності. Досліджено його ідеї та заходи, спрямовані на розбудову економічних основ місцевого самоврядування.

Ключові слова: В. Чорновіл, депутат, Львівська обласна рада, Верховна Рада, закон, парламент, незалежність, фракція, Народний Рух.

The paper considers activity of V. Chornovil as chairman of the Lviv Regional Council and the Ukrainian parliament in 1990–1999 years. Analyzed his role in formation of legal system and law codes of Ukraine, his encouragement of approval of bills concerning reformation processes in the country and strengthening Ukrainian statehood. Analyzed his ideas and measures are directed at developing economic foundations of local self-government.

Key words: V. Chornovil, a member of Parliament, Lviv Regional Council, Verkhovna Rada of Ukraine, laws, parliament, independence, fraction, Narodnyi Rukh of Ukraine.

На сьогодні суспільно-політична діяльність В'ячеслава Чорновола набуває значної актуальності. Ідеї цього політичного і громадського діяча можуть бути дієвим підґрунтям в ході розбудови Української держави, здійснення її внутрішньої та зовнішньої політики, формуванні державної ідеології та вихованні почуття національної гідності.

Мета дослідження – охарактеризувати внесок В. Чорновола в розбудову національної державності та місцевого самоврядування.

Серед праць, присвячених проблемі, можна виділити роботи В. Деревінського, С. Адамовича, В. Даниленка.

Наприкінці 1980-х рр. В. Чорновіл розпочав брати активну участь у виборах до вищих та регіональних представницьких органів влади. Під час виборів до Верховної Ради СРСР у 1989 р. сприяв обранню опозиційних кандидатів, а на виборах 1990 р. до Верховної Ради УРСР та Львівської обласної ради проводив власну виборчу кампанію. Він балотувався в народні депутати УРСР, а невдовзі зголосився балотуватися в депутати Львівської обласної ради, що стало рушієм для претендування на мандат депутата Верховної Ради.

Створені в кінці 80-х рр. ХХ ст. націонал-демократичні організації Галичини отримали значну підтримку з боку населення регіону й ініціювали боротьбу за злам партійно-радянської владної системи та досягнення національного суверенітету. Майбутнє незалежної Української держави націонал-демократи та націоналісти бачили як механічне поширення своїх уявлень та ідеалів на всю територію України й на всі суспільні групи [1, с. 722].

Активна діяльність В. Чорновола в кінці 1980–1990 рр спричинила масштабну підтримку серед населення, яке вважало його представником їхніх інтересів та прав на регіональному та всеукраїнському рівнях. Не дивно, адже В. Чорновіл був людиною з лідерськими рисами, моральним авторитетом, на якого рівнялися, за яким йшли і якому вірили.

Націонал-демократичні лідери вважали Галичину полігоном, де відпрацьовувалася тактика дій боротьби за незалежність України. Так, під час мітингу на стадіоні у Львові 15 травня 1990 р. голова Львівської обласної ради В. Чорновіл заявив, що «доля України вирішується у Львові» [1, с. 724].

На перших демократичних виборах у 1990 р. В. Чорновола обрали депутатом Верховної Ради УРСР та Львівської обласної ради. Більшість новообраних депутатів обласної ради вирішили, що повинні, та і мають усі підстави обрати головами ради представників опозиції. Тут важливу роль відіграв В. Чорновіл, який найактивніше висловлював свої ідеї, по суті, спрямовував роботу з підготовки проведення першої сесії обласної ради.

Перша сесія Львівської обласної ради розпочалася 9 квітня 1990 р. Після її відкриття В. Чорновіл зачитав «Відозву першої сесії першого демократичного скликання до народу», в якій було окреслено роль нової обласної ради в процесі українського національно-державного становлення, оголошено спрямування і засади діяльності депутатів, висвітлено, які перешкоди можуть виникнути перед обранцями народу в ході реалізації зазначених завдань [4, с. 359]. Варто наголосити, що політичне життя на Львівщині, починаючи з першої сесії, очолила Львівська обласна рада.

Наступним кроком було обрання голови Львівської обласної ради. Першим головою Львівської обласної ради було обрано В. Черновола (141 голосів «за», 41 – «проти»). Інші претенденти набрали набагато менше голосів: Нестор Гнатів – 33, Микола Бойко – 8. Заступниками В. Черновола обрали Івана Геля та Миколу Гориня. Створено 18 постійних комісій ради та комітет народного контролю, який очолив Євген Гринів. Головою облвиконкому став Степан Давимука [8].

В. Чорновіл дбав про державні процеси на теренах України. Про це свідчить розроблений і впроваджений ним 26 квітня 1990 р. декрет «Про владу». Проголошувалося, що вся повнота влади на території Львівської області переходить до рад народних депутатів як до вищого органу державної влади на території Львівщини. Продовжуючи думкою В. Деревінського: «В. Чорновіл невідступно втілював спробу перетворення УРСР в Українську державу та створював базу для національно-визвольного руху» [3, с. 90].

Відзначився В'ячеслав Максимович і в ухвалі облради 28 квітня 1990 р. про проголошення національної української символіки та гімну, прийнятих на Львівщині на офіційних засадах. Провів роботу щодо налагодження міжконфесійного діалогу. Він прагнув переконати віруючих, що «вони насамперед українці, а вже потім греко-католики чи православні, бо Бог єдиний і Україна єдина» [4, с. 365].

На перших демократичних виборах у 1990 р. більшість мандатів у Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській областях здобули представники національно-демократичних сил. Саме за ініціативою В'ячеслава Черновола на початку 1991 р. спільну сесію цих трьох обласних рад під назвою

Галицька Асамблея провели у Львівському оперному театрі.

На об'єднаній сесії прийняли угоду про основні принципи співробітництва між обласними радами трьох областей, ухвалу про соборність українських земель, ухвалу про проведення поряд з союзними та республіканським Галицького референдуму щодо незалежності України [4, с. 376]. Незважаючи на критику політичних опонентів та дезінформаційну кампанію КПУ, ця подія позитивно позначилася на сприйнятті суспільством Галицької асамблеї. Це було спричинено присутністю на ній великої кількості депутатів, представників політично-громадських організацій із різних регіонів, а також представників церков.

Робота в межах Галицької асамблеї поступово інтенсифікувалася. При Координаційній раді було створено постійно діючий робочий орган – Галицький інтеграційний комітет із центром у Львові. Згідно з угодою про основні принципи співпраці між трьома облрадами, утворили робочі групи з різних напрямків діяльності, на пропозицію яких Координаційна рада приймала рішення щодо спільних заходів та проєктів [4, с. 377].

Активна діяльність Галицької асамблеї спровокувала тодішнього голову Верховної Ради УРСР Л. Кравчука відвідати на початку березня 1991 року Львівщину. Візит Кравчука був схвальним і він зазначив, що відбулися реальні зміни і в настроях людей Львівщини, і порадив членам парламенту відвідати Західну Україну, щоб показати демократичні процеси, які відбуваються там. А це в свою чергу підняло авторитет Галичини загалом, і В'ячеслава Черновола зокрема. Вагомого значення додали і результати референдуму 17 березня 1991 року в трьох галицьких областях, в яких значна частина мешканців проголосувала за створення незалежної Української держави.

В. Чорновіл побачив проблему в новому союзному договорі. За результатами референдуму від 17 березня 1991 року Координаційна рада Галицької асамблеї звернулася до Верховної Ради УРСР із протестом проти розгляду питання про союзний договір.

Створення Галицької асамблеї з погляду консолідації сил регіональних еліт щодо відстоювання своїх інтересів в умо-

вах диктату компартії були слухними, адже посилювався їхній вплив на суспільно-політичні процеси в Україні. Та згодом деякі політичні сили почали використовувати створення Галицької асамблеї як привід до поширення власних сепаратистських ідей. В'ячеслав Чорновіл 23 серпня 1991 р. видав розпорядження про припинення діяльності компартії на території області, а 26 серпня Львівський облвиконком розпорядився анулювати символіку та гімн УРСР [4, с. 382–383].

Для єднання української нації опозиційні сили на початку 90-х рр. ХХ ст. використовували святкування дня злуки ЗУНР і УНР 22 січня 1919 р.

Відзначення Дня соборності й державності у Львові та Києві розпочалося в 1989 р. 12 січня 1989 р. Виконавчий комітет Української Гельсінської спілки видав окреме звернення про «Історичний акт возз'єднання», в якому мовилося: «Впродовж віків наш народ, розділений територіально між могутніми сусідами, прагнув свободи й змагав до возз'єднання своєї Батьківщини в єдиний соборний організм. Віковічна мрія народу здійснилася щойно на початку 20-го сторіччя ініціатором возз'єднання – актом злуки виступила Західно-Українська Народна Республіка» [7, с. 44].

На сесії другої Галицької асамблеї, вже після проголошення незалежності України, проявилися тенденції зміщення центру перетворень зі Львова до Києва. Це було яскравою ознакою того, що Асамблея вже не була актуальною та випадала з контексту українського державотворення.

Тому 3 березня 1992 р. на десятій сесії Львівської обласної ради В'ячеслав Чорновіл заявив про свою відставку з посади голови облради, мотивуючи це рішення як змінами законодавства, внаслідок яких повноваження голови облради зменшилися, так і переходом на постійну депутатську роботу до Верховної Ради України [4, с. 387].

У тезах передвиборчої програми, з якою В. Чорновіл ішов на вибори до Верховної Ради та облради у 1990 р., він зазначав, що лише здобуття повної державної незалежності України є єдиним надійним порятунком від економічної, екологічної, духовної катастрофи для всього населення України, без огляду на національність. З обранням депутатом Верховної Ради України політик мав намір домагатися ухвалення низ-

ки першочергових законопроектів, зокрема про державний суверенітет України, про державний устрій України, про громадянство України, про статус української мови як єдиної державної в межах України, і про економічну самостійність, про власність, про землю і землекористування тощо [5, с. 219–220].

За результатами виборів до Верховної Ради Чорновіл здобув значну підтримку з боку населення. За нього проголосувало більше половини виборців. Разом із ним, як депутати були обрані й інші представники – брати Михайло та Богдан Горині, Левко Лук'яненко, Ірина Калинець та інші. Та вони становили лише меншість. А це в свою чергу призвело до того, що на перших пленарних засіданнях комуністична більшість приймала ухвали без урахування інтересів меншості. У відповідь представники Демблоку застосовували різні контрзаходи, відмовлялися реєструватися, демонстративно залишали зал засідань тощо [4, с. 427].

Після обрання керівником парламенту лідера КПУ В. Івашка демократична меншість оголосила перехід до конструктивної парламентської опозиції, яка 6 червня 1990 р. організаційно оформилась у вигляді Народної ради. У результаті між лідерами Народної ради та головою Верховної Ради В. Івашком було вироблено домовленість про входження депутатів-опозиціонерів у керівництво парламенту і врахування інтересів меншості в регламенті Верховної Ради. 15 червня 1990 р. група народних депутатів Демблоку, які висловлювали зазначене ставлення до входження представників Народної ради у Президію парламенту, створили власну депутатську групу «Радикали», головою якої став В. Чорновіл [6, с. 11].

Під впливом депутатів Народної ради представники комуністичної більшості почали схилитися до прийняття найважливішого документа першої сесії – Декларації про державний суверенітет України. А пізніше парламент ухвалив постанову про створення національної гвардії, свободу друку, була скасована 6 ст. Конституції про однопартійну систему і надано право громадянам об'єднуватися в політичні партії [4, с. 433]. Це відбулося з початком другої сесії Верховної Ради восени 1990 р.

Попри це, влада консервативної більшості в Україні, ставала все менш адекватною потребам і вимогам суспільства, що швидко радикалізувалося. Так з 2 по 17 жовтня 1990 р. в Києві проходило студентське голодування (158 учасників), які вимагали відмови від підписання нового союзного договору, відставки уряду, перевиборів ВР, націоналізації майна КПРС та ВЛСКМ, проходження військової служби лише на території республіки [9, с. 200].

У Верховній Раді В. Чорновіл надалі перебував серед числа найактивніших депутатів, які відстоювали право українського народу на незалежність. Наполегливо вимагав відмовитися від підписання союзного договору, про що відкрито говорив Л. Кравчуку. Після 24 серпня 1991 р. В. Чорновіл не підтримав висловленої деякими депутатами та студентами ідеї негайного розпуску Верховної Ради до президентських виборів, вважаючи таке рішення передчасним.

З обранням Президентом України Л. Кравчука В. Чорновіл висловив вимогу провести перевибори парламенту як такого, який був обраний у період тоталітаризму і був нездатним ефективно працювати на розбудову української держави [6, с. 14]. Хоча ця думка не була не прийнята та підтримана Л. Кравчуком, вона була схожа до ідей, які висловлювали інші кандидати в Президенти України.

Одним із найголовніших для В. Чорновола був закон про вибори. Від його основних положень залежало, як розвиватиметься парламентаризм в Україні, адже в умовах перехідного періоду виборчі системи можуть сповільнювати і прискорювати демократичні процеси. Беручи до уваги суттєвий вплив виборчої системи на результати виборів, В. Чорновіл виступав за впровадження в Україні пропорційної або мішаної системи виборів, які дали б змогу політично структурувати парламент і суспільство. Він неодноразово ініціював розгляд законопроекту про вибори, однак його обговорення відклали. Домогтися часткової реалізації своєї ідеї В. Чорновіл зумів у 1997 р. із законодавчим запровадженням мішаної системи парламентських виборів. Після виборів 1998 р. він виступав за подальше вдосконалення виборчої системи – за проведення виборів на пропорційній основі [6, с. 15].

Власну парламентську діяльність та роботу фракції Народного руху після проголошення державної незалежності України В. Чорновіл спрямовував на досягнення економічного розвитку в поєднанні з національним відродженням країни. Політик закликав лідерів усіх депутатських фракцій та груп відмовитися від розгляду заполітизованих питань, що можуть дестабілізувати роботу парламенту. Першочерговим завданням Верховної Ради, на його думку, були: запровадження ринкових механізмів, зупинення економічної кризи та зубожіння населення, боротьба з корупцією й організованою злочинністю, розв'язання проблеми Чорноморського флоту та Криму [5, с. 223].

У наступних виборах в березні 1994 року до Верховної Ради Чорновола було знову обрано депутатом. Проте негативними для В. Чорновола, як лідера партії, виявилися результати голосування за інших рухівських кандидатів. Після досягнення рішення про переобрання Верховної Ради, Рух отримав 6 % місць від загальної кількості депутатського корпусу. Та, незважаючи на це, самий факт проведення виборів був важливим досягненням, оскільки став свідченням просуванням України у напрямку демократизації. Такими ж невдалими були і наступні вибори 1994 року, а пізніше і 1998 року.

Попри політичні невдачі, В'ячеслав Чорновіл продовжував вести реформаторську діяльність: неодноразово наголошував на потребі здійснення реформ в аграрному секторі, проведення фінансової реформи, вдосконалення податкового законодавства, реорганізації нафтогазового ринку, обмеження депутатської недоторканності, скорочення видатків на законодавчу і виконавчу владу, постійно цікавився питаннями боєздатності української армії, виступав на захист національної безпеки і територіальної цілісності України.

Отже, десятилітня діяльність В. Чорновола у Верховній Раді України значно вплинула на державотворчий процес та розвиток парламентаризму в нашій країні, що було позитивним явищем та ознакою демократизації влади.

Впродовж дворічного періоду керівництва депутатським корпусом Львівщини В. Чорновіл велику увагу приділяв економічним питанням. За нього були розроблені та втілені у

життя механізми відновлення інститутів української незалежної держави. За його активної підтримки проголошено національну державну символіку та гімн. В. Чорновіл був захисником процесів розвитку свободи слова та налагодження толерантних міжконфесійних відносин.

Список використаних джерел та літератури:

1. Адамович С.В. Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України. Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2009. 884 с.
2. В'ячеслав Чорновіл: будівничий храму української незалежності: кат. книжк. вист. до 75-ліття від дня народж. / Івано-Франків. ОУНБ ім. І. Франка. Івано-Франківськ, 2012. 11 с.
3. Деревінський В.Ф. В'ячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика. Тернопіль: Джура, 2011. 224 с.
4. Деревінський В.Ф. В'ячеслав Чорновіл: дух, що тіло рве до бою. Харків: Віват, 2016. 496 с.
5. Деревінський В.Ф. Економічні аспекти діяльності В. Чорновола у 1990-х роках. *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє*. 2014. Вип. 19(1). С. 219–224.
6. Даниленко В.М., Деревінський В.Ф. Державницька діяльність В. Чорновола (1990–1999 рр.). *Український історичний журнал*. 2013. № 4. С. 8–25.
7. Камінський А. На перехідному етапі. «Гласність», «перебудова» і «демократизація» на Україні. Мюнхен: Вид-во М. Баб'юка, 1990. 634 с.
8. Мельник І. Львівський парламент першого скликання. *ZBRUC*. 2015. URL: <https://zbruc.eu/node/34801> (дата звернення: 11.12.2019).
9. Стасюк І.К. Україна на етапі перебудови: від складової імперії до незалежної держави. *Вісник державного університету «Львівська політехніка»*. 1999. Т. 377. С. 199–205.

ВИДАННЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА СТУДЕНТІВ ТА АСПІРАНТІВ ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА ФАКУЛЬТЕТУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ» (2017–2019)

1. Terra Incognita : студентський науковий журнал / ред. кол. : Мартинюк Н. (гол.), Мартинюк О., Фурман В. та ін. Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2017. Вип. 1 : Присвячено світлій пам'яті видатного дослідника, організатора науки, професора Любомира Романа Винара. 180 с.
2. Ad fontes : збірник матеріалів студентських наукових читань, 13 грудня 2018 р., м. Острого / ред. кол. : Мартинюк Н. (гол.), Немирська К., Мартинюк О., Годжал С. та ін. Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2018. Вип. I. 42 с. [електронний збірник]
3. Terra Incognita : студентський науковий журнал / ред. кол. : Мартинюк Н. (гол.), Мартинюк О., Ющук Т. та ін. Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2018. Вип. 2 : Присвячено 10-річчю факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія». 168 с.
4. Актуальні питання історії та культури України і світу : збірник матеріалів VIII Регіональної конференції для студентів та аспірантів / ред. кол. : Мартинюк Н. (гол.), Немирська К., Мартинюк О., Ющук Т. та ін. Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2018. Вип. VIII. 64 с. [електронний збірник]
5. Terra Incognita : студентський науковий журнал / ред. кол. : Мартинюк Н. (гол.), Немирська К., Мартинюк О., Ющук Т. та ін. Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2018. Вип. 3 : На службі Кліо. 112 с.

ДЛЯ НОТАТОК

6. Ad fontes : збірник тез доповідей студентських наукових читань, 17 квітня 2019 р., м. Острог / ред. кол. : Мартинюк Н. (гол.), Немирська К., Годжал С. та ін. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2019. Вип. II. 44 с.

7. Terra Incognita : студентський науковий журнал / ред. кол. : Мартинюк Н. (гол.), Немирська К., Мартинюк О., Лагода О. та ін. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2019. Вип. 4. : Присвячено пам'яті професора Миколи Павловича Ковальського (до 90-річчя з дня народження). 136 с.

8. Ad fontes : збірник тез доповідей студентських наукових читань, 01 листопада 2019 р., м. Острог / ред. кол. : Мартинюк Н. (гол.), Поліщук І., Ющук Т. та ін. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2019. Вип. III-IV. 100 с.

9. Мистецтво викладання: золоті зерна досвіду : педагогічний щорічник / ред. кол. : Мартинюк Н. (гол.), Поліщук І., Ющук Т. та ін. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2019. Вип. 1. 56 с.

10. Актуальні питання історії та культури України. Україна і світ : збірник матеріалів IX Регіональної конференції для студентів та аспірантів / ред. кол. : Мартинюк Н. (гол.), Поліщук І., Ющук Т. та ін. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2019. Вип. IX. 46 с.

Наукове видання

TERRA INCOGNITA

студентський науковий журнал

Випуск 5

Голова редакційної колегії Назар Мартинюк
Відповідальний секретар Тетяна Ющук
Відповідальна за випуск Світлана Годжал
Комп'ютерна верстка Наталії Крушинської
Художнє оформлення обкладинки Яніни Шишкіної

Контакти:

Наукове товариство студентів та аспірантів імені Олександра Оглоблина
факультету міжнародних відносин
Національного університету «Острозька академія»
Адреса: 35800 вул. Семінарська, 2, м. Острог, Рівненська обл.,
e-mail: ohloblyn@oa.edu.ua

Формат 42x30/4. Ум. друк. арк. 4,42. Наклад 100 пр. Зам. № 2-20.
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «Book Antiqua».

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Виготовлено ФОП видавець Свиначук Р. В.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 27 від 29 липня 2004 року.
Тел. (+38068) 68 35 800, e-mail: 35800@ukr.net.